

บทที่ 2

ภูมิหลังของชาดกพื้นบ้าน

2.1 ภูมิหลังเกี่ยวกับนิทานชาดก

คำว่า “ชาดก” ในความหมายที่ใช้กันทั่วไป หมายถึง เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ที่ได้แสดงบทบาทต่างๆ¹ บางครั้งก็มีบทบาทเป็นตัวสำคัญของเรื่องหรือบางครั้งจะมีฐานะเป็นผู้สังเกตการณ์² ส่วนคำว่า “นิทาน” เป็นศัพท์ภาษาบาลี แปลว่าเหตุการณ์เล่าเรื่อง นิยาย หรือเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ตรงกับคำว่า Tale ในภาษาอังกฤษซึ่งมีความหมายกว้างๆนิยมใช้กันมานาน ส่วนความหมายของนิทานในคติชนวิทยานั้นหมายถึงเรื่องเล่าที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง อาจเรียกว่านิทานพื้นบ้าน นิทานพื้นเมืองหรือนิทานชาวบ้าน ทั้งนี้จะมีความหมายเฉพาะเจาะจงถึงเรื่องเล่าประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ³ ไม่ได้มีความหมายกว้างเหมือนคำว่านิทานที่ใช้กันทั่วไป “นิทานชาดก”ที่ใช้ในงานวิจัยฉบับนี้หมายถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าหรือพระจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่มีบทบาทเป็นตัวเอกของเรื่อง โดยมีลักษณะเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่ถ่ายทอดกันมาในรูปแบบของคำมกัร ซึ่งบางเรื่องอาจนำเค้าโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมมุขปาฐะก็ได้

บ่อเกิดและจุดมุ่งหมายของชาดกในพระพุทธศาสนานั้นเนื่องมาจากพระพุทธเจ้าทรงทราบถึงความแตกต่างของอินทรีย์และความสามารถของเวไนยสัตว์ซึ่งมีหลายระดับ พระองค์จึงทรงแสดงธรรมด้วยวิธีต่างๆเพื่อให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของเวไนยสัตว์เหล่านั้น ในส่วนของเนื้อหาคำสอนที่เป็นชาดกนั้นได้นำมาจากนิยายหรือเรื่องเล่าที่สนุกสนาน มีลักษณะเป็นทั้งคำสอนและสร้างความบันเทิงด้วยในขณะเดียวกัน⁴

ชาดกในพุทธศาสนาสามารถแบ่งได้ 2 ประเภทคือ นิบาตชาดก และชาดกนอกนิบาต

---

¹ สุวานิสร์ ชาครัตน์พงศ์, “ความรู้เรื่องชาดก,” ใน *อายุบวร* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 53.

² นิยะดา เหล่าสุนทร, *ปัญญาชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2538), หน้า 17.

³ ประคอง นิมมานเหมินท์, *นิทานพื้นบ้านศึกษา* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 5.

⁴ สุวานิสร์ ชาครัตน์พงศ์, “ความรู้เรื่องชาดก,” ใน *อายุบวร*, หน้า 53-54.

นิบาตชาดก เป็นชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในส่วนของพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ซึ่งรวมอยู่ใน นวังกัลป์ตฤศาสตร์ (หมายถึงคำสอนของพระบรมศาสดามิ่งองค์ 9 คือ สุตตะ เคนยยะ ไวยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္ภุตธรรมและเวทลละ) นิบาตชาดกมีลักษณะเป็นคาถาล้วน ขนาดสั้นบ้างยาวบ้างตามจำนวนคาถาของชาดกแต่ละเรื่อง มีทั้งหมด 547 เรื่องแบ่งออกเป็นหมวดเรียกว่านิบาต ได้ 22 นิบาตตามจำนวนคาถาภาษาบาลี คัมภีร์ชาดกที่เป็นคาถาล้วนเหล่านี้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาในประเทศอินเดียในรูปแบบของมุขปาฐะ จนกระทั่งภายหลังได้มีการแต่งเติมเรื่องและขยายข้อความจากเนื้อหาในคาถาให้เป็นเรื่องราวที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกชาดกกลุ่มนี้ว่า“อรรถกถาชาดกหรือชาดกัฎฐกถา”⁵ การขยายความนั้นทำโดยการเพิ่มเนื้อหาในส่วนของ การแสดงเหตุของการปรารภเรื่อง(ปัจจุบันวัตถุ) คาถาและสโมธานเข้าไป*

ชาดกนอกนิบาตหรือพาหิรชาดก ได้แก่ชาดกที่มีเนื้อเรื่องไม่ตรงกับนิบาตชาดกหรืออรรถกถาชาดก แม้จะมีเนื้อหาและรูปแบบเป็นลักษณะเดียวกันกับนิบาตชาดกแต่ก็จะมี การดัดแปลงสร้างสรรค์ให้มีความแตกต่างไปอย่างหลากหลาย ชาดกนอกนิบาตที่ปรากฏในปัจจุบันมี 2 ประเภทได้แก่ ปัญญาสชาดกและชาดกพื้นบ้าน

ปัญญาสชาดก ปัญญาสชาดก แปลว่า ชาดกจำนวน 50 เรื่อง เป็นชาดกนอกนิบาตที่มีความสำคัญและเป็นที่ยุ้จักอย่างกว้างขวาง เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของปัญญาสชาดก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า

“...หนังสือปัญญาสชาดกนี้คือประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ 50 เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาดกไว้ในภาษามคธเมื่อพระพุทธศักราชประมาณราวในระหว่าง 2000 จน 2200 ปี อันเป็นสมัยที่พระสงฆ์ชาวประเทศนี้พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกาทวีปมาแต่งเป็นภาษามคธขึ้นในบ้านเมืองของตน แต่งเป็นอย่างอรรถกถาธรรมาธิบาย เช่น คัมภีร์มงคลทีปนี เป็นต้นบ้าง แต่งเป็นเรื่องศาสนประวัติ เช่น

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

* โดยทั่วไป อรรถกถาชาดก จะประกอบด้วยสำคัญ 5 ส่วน คือ 1. ปัจจุบันวัตถุหรือการปรารภเรื่อง เป็นการกล่าวถึงเรื่องราวจนที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันเป็นสาเหตุของการตรัสเล่าเรื่องราวในอดีต 2. อดีตวัตถุ คือเนื้อหาส่วนที่เป็นชาดกหรือเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต 3. คาถา คือบทหรือยกรองภาษาบาลีประกอบตัวชาดก 4. ไวยาकरण เป็น การอธิบายศัพท์หรือข้อความในคาถาซึ่งบางครั้งอาจเว้นไปได้ 5. สโมธานหรือการประชุมชาดก ได้แก่ การกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่างๆ ในส่วนท้ายเรื่อง

คัมภีร์ชินกาลมาลินี เป็นต้น ตามอย่างเรื่องมหาวงศ์พงศาวดารเมืองลังกา บ้างโดยเจตนาจะบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรและจะให้หนังสือซึ่งแต่นั้น เป็นหลักฐานมั่นคง ด้วยเป็นภาษาเดียวกับพระไตรปิฎกแต่หนังสือปัญญาสชาดกนี้เห็นจะแต่งในตอนปลายสมัยที่กล่าวมาเพราะความรู้ภาษามคธดู ทราวมองไม่ถึงหนังสือแต่งขึ้นก่อน..."⁶

แต่นิยะดา เหล่าสุนทร⁷ พบหลักฐานสำคัญหลายประการที่เชื่อได้ว่าปัญญาสชาดกน่า จะแต่งขึ้นก่อนปีพุทธศักราช 1808 ไม่ว่าจะเป็นการอ้างอิงนิทานปัญญาสชาดกหลายเรื่องในวรรณคดีไทยเรื่องกำสรวลโคลงดั้น ทวาทศมาสโคลงดั้นและนิราศหริภุญไชย* เป็นทำนองที่รู้จักและคุ้นเคยอย่างดี หากพิจารณาระยะเวลาที่แต่งวรรณคดีและความนิยมปัญญาสชาดกกับระยะเวลาที่ แต่งตามข้อสันนิษฐานเดิมคือพ.ศ. 2000 ควรจะใช้ระยะเวลาที่ยาวนานกว่านี้ในการแพร่กระจาย อีกทั้งยังปรากฏว่ามีกวีของพม่าผู้หนึ่งมีชื่อเสียงในระหว่างพ.ศ. 2023-2044 ได้นำชาดกในปัญญาสชาดกสองเรื่องคือสุธนชาดกและสุนทรชาดกมาแต่งเป็นบทร้อยกรอง นอกจากนี้ในศิลาจารึกหลัก หนึ่งของพม่าซึ่งสร้างขึ้นในพ.ศ. 1808 มีการกล่าวถึงพระเจ้าสุภมิตตในสุภมิตตชาดกอีกด้วย ด้วย เหตุผลดังกล่าวนิยะดา เหล่าสุนทรจึงสรุปว่าปัญญาสชาดกน่าจะเป็นชาดกที่แต่งโดยพระภิกษุชาว หริภุญไชยหรือลำพูนในปัจจุบันมากกว่าจะเป็นภิกษุชาวเชียงใหม่ เนื่องจากในปีพ.ศ. 1808 เมือง เชียงใหม่ยังไม่ได้สร้างและก่อนหน้านั้นศูนย์กลางความรุ่งเรืองของพุทธศาสนายังคงอยู่ที่เมืองหริ ภุญไชย ทั้งนี้ในปัจจุบันแนวคิดเกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งรวมไปถึงฐานะและชาติภูมิของผู้แต่ง ปัญญาสชาดกดังกล่าวดูจะได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางมากกว่าแนวคิดแรก

หลังจากที่ปัญญาสชาดกได้ถือกำเนิดขึ้นในประเทศไทยก็ได้รับความแพร่หลายและได้ รับความนิยมไม่แพ้วรรณคดีชาดก เนื่องจากเนื้อเรื่องมีความสนุกสนานเพลิดเพลิน ผนวกกับ ลักษณะของชาดกที่มีคติสอนใจใ้มน่านาวให้เลื่อมใสในพระพุทธจริยาวัตร⁸ เนื้อหาของชาดกใน

⁶ กรมศิลปากร, ปัญญาสชาดก ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ, ภาคหนึ่ง (พระนคร: สำนักพิมพ์ศิลป บรรมณาคาร, 2499), หน้า ค.

⁷ นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของ ไทย, หน้า 32-40.

* กำสรวลโคลงดั้นและทวาทศมาสโคลงดั้น สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1981-2031 ส่วนนิราศ หริภุญไชย แต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2060

⁸ นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของ ไทย, หน้า 40-41.

ปัญญาสาขานั้นมีทั้งที่นำเค้าโครงมาจากอรรถกถาชาดกและบางเรื่องก็นำมาจากนิทานพื้นบ้าน ซึ่งมีรูปแบบการแต่งที่เลียนแบบอรรถกถาชาดก กล่าวคือมีการวางรูปแบบเรื่องที่เป็นขั้นตอน เหมือนกันทั้งปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถาและสโมธาน อย่างไรก็ตามพบว่ามิชข้อแตกต่างในส่วน ของไวยากรณ์ที่ไม่ปรากฏในปัญญาสาขก เนื่องจากไวยากรณ์เป็นส่วนอธิบายคำหรือข้อความที่ เป็นคำศัพท์ยาก แต่ข้อความคาถาของปัญญาสาขกไม่ได้เป็นศัพท์ที่มีความหมายลึกซึ้งซึ่งเข้าใจ ยาก ส่วนที่เป็นไวยากรณ์นี้จึงไม่มีโดยปริยาย⁹

ในปัจจุบันหนังสือปัญญาสาขกที่เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และมีการจัดพิมพ์เป็น หนังสือจรรู้จักแพร่หลายในประเทศไทย กล่าวได้ว่ามีทั้งสิ้น 3 ฉบับ คือ

1.ปัญญาสาขกฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ*

2.เชียงใหม่ปัญญาสาขก**

⁹ วินัย ภูระหงษ์, "พระสุทนต์-นางมโนราห์:การศึกษาเปรียบเทียบที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับ ต่างๆ," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 309.

*ปัญญาสาขกฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ เป็นหนังสือปัญญาสาขกเล่มแรกที่มีการพิมพ์เผยแพร่ และรู้จักกันในหมู่มุคนไทย โดยเป็นฉบับแปลภาษาไทยที่กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครได้จัดทำขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ.2466 ตามประสงค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งในการจัดทำครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้อำนวยการโปรดให้รวบรวมต้นฉบับโบราณของคัมภีร์ปัญญาสาขกจากสถานที่ต่างๆและมอบหมายให้ผู้รู้หลายท่านแปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่ปีพ.ศ.2466 จนกระทั่ง มาแล้วเสร็จบริบูรณ์ในปีพ.ศ.2482 มีทั้งหมด 28 เล่ม ต่อมาใน พ.ศ.2499 กรมศิลปากรก็ได้จัดให้มีการพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดและมีการนำมาใช้ศึกษาในวงวิชาการอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน โดยมีจำนวนชาดกทั้งหมด 61 เรื่อง แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ภาคคือปฐมภาคและปัจฉิมภาค

เกี่ยวกับจำนวนชาดกที่ไม่สอดคล้องกับชื่อเรื่องที่มีความหมายว่า 50 เรื่องนั้น นิยะดา เหล่าสุนทรได้ อภิปรายเพิ่มเติมไว้ว่า ในชั้นแรกคงจะมีชาดกเพียง 50 เรื่องจริง แต่ต่อมาเมื่อชาดกได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายจึงมีการแต่งชาดกเพิ่มขึ้นอีก

**เชียงใหม่ปัญญาสาขก เป็นหนังสือรวบรวมชาดกที่กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2541 โดยแยกพิมพ์ออกเป็น 2 เล่ม มีจำนวนชาดกทั้งสิ้น 50 เรื่อง เชียงใหม่ปัญญาสาขกมีต้นฉบับเดิม เป็นอักษรพม่าภาษาบาลี ซึ่งกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากรได้มอบหมายให้คณะนักวิชาการ ด้านภาษาโบราณเป็นผู้ปริวรรตและแปลเป็นภาษาไทย สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชาดกฉบับเดียวกับปัญญาสาขกฉบับพม่า เนื่องจากคำว่า"เชียงใหม่ปัญญาสาขก"เป็นชื่อที่พม่าใช้เรียกปัญญาสาขก ดังปรากฏในการศึกษาปัญญาสาขกฉบับพม่าของนิยะดา เหล่าสุนทร ที่พบว่าปัญญาสาขกฉบับพม่ามีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโลกียปัญญาสาขกหรือยวนปัญญาสาขก นอกจากนี้ชาดกทั้งสองฉบับยังมีจำนวนชาดก 50 เรื่องเท่ากัน มีการแบ่งเป็น 5

3. ปัญญาสาตกฉบับล้านนา *

ทั้งนี้ปัญญาสาตกแต่ละฉบับก็มีจำนวนนิทานและรายชื่อนิทานที่แตกต่างกันไป นอกจากการพิมพ์ปัญญาสาตกเผยแพร่แล้วนิทานชาตกในปัญญาสาตกบางเรื่องก็มีการนำไปแต่งเป็นวรรณกรรมร้อยกรองด้วย เช่น สมุทโฆษคำฉันท์ บทละครนอกเรื่องคาวี เสือโคคำฉันท์ ฯลฯ อนึ่งนิทานปัญญาสาตกนั้นนอกจากจะได้รับความนิยมในสังคมไทยแล้ว ยังเป็นที่รู้จักและแพร่หลายในประเทศเพื่อนบ้านของไทยอย่างพม่า ลาวและเขมรอีกด้วย

ชาตกพื้นบ้าน ชาตกนอกนิบาตอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่ได้ถูกจัดอยู่ในนิทานชุดปัญญาสาตก ได้แก่ "ชาตกพื้นบ้าน" ชาตกพื้นบ้านมีลักษณะเป็นนิทานชาตกแบบชาวบ้าน อาจเป็นการนำนิทานพื้นบ้านที่แพร่หลายอยู่แล้วมาสมมุติให้เป็นชาตก การแต่งชาตกขึ้นมาใหม่ รวมทั้งการดัดแปลงเนื้อหาชาตกที่ปรากฏในอรรถกถาชาตกหรือปัญญาสาตกมาสร้างเป็นชาตกเรื่องใหม่ขึ้น ชาตกพื้นบ้านเหล่านี้จึงจัดเป็นชาตกนอกนิบาตที่จะไม่ปรากฏรายชื่อในอรรถกถาชาตกหรือปัญญาสาตก แต่อาจจะมีบางเรื่องที่คล้ายคลึงกันเนื่องจากได้รับอิทธิพลด้านโครงเรื่องหรือลักษณะตัวละครในการนำมาดัดแปลงเป็นชาตกพื้นบ้าน

2.2 ชาตกพื้นบ้านในประเทศไทย

2.2.1 ชาตกพื้นบ้านล้านนา

ในปัจจุบัน "ล้านนา" เป็นคำที่ใช้เรียกดินแดนหรืออาณาเขตบริเวณภาคเหนือตอนบน 8 จังหวัดได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน พะเยา และแม่ฮ่องสอน¹⁰

วรรค ๑๐ เรื่องและการเรียกชื่อของแต่ละวรรคก็นำมาจากชาตกเรื่องต้นของวรรคเช่นเดียวกัน ตลอดจนรายชื่อของชาตกทั้งหมดก็เหมือนกันและที่สำคัญที่สุดเนื้อหาของชาตกแต่ละเรื่องก็ตรงกันด้วย

* **ปัญญาสาตกฉบับล้านนา** ได้แก่หนังสือรวบรวมชาตกที่จัดพิมพ์ขึ้นในปี.ศ.2541 เป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าวิจัยของคณาจารย์ในคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นำโดย รศ.ดร.พิชิต อัครนิลและคณะ โดยได้ทำการสำรวจต้นฉบับปัญญาสาตกของล้านนาที่กระจัดกระจายอยู่ตามหอธรรม(หอสมุด)ของวัดและห้องสมุดเอกชนในเขตจังหวัดภาคเหนือตอนบน 7 จังหวัดคือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยาและเชียงราย รวมทั้งข้อมูลในหอสมุดแห่งชาติ เพื่อสำรวจหาต้นฉบับปัญญาสาตกที่สันนิษฐานว่าเป็นของล้านนาที่ยังหลงเหลืออยู่ จากนั้นจึงทำการปริวรรตต้นฉบับที่รวบรวมได้ทั้งหมดจนได้หนังสือปัญญาสาตกฉบับล้านนาที่สมบูรณ์ที่สุด ซึ่งมีชาตกทั้งหมด 50 เรื่องและภาคผนวกอีก 6 เรื่อง รวมทั้งสิ้น 56 เรื่อง

¹⁰ อุดม รุ่งเรืองศรี, **วรรณกรรมล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546), หน้า 1.

อาณาจักรล้านนาและพัฒนาการของชาวล้านนาในอดีตเริ่มขึ้นหลังจากพระเจ้ามังรายหรือพญามังรายขึ้นครองราชย์ในเมืองเงินยางเมื่อ พ.ศ.1804 ทำให้มีการปราบปรามและรวบรวมบ้านเมืองต่างๆไว้ในพระราชอำนาจ เมืองต่างๆที่รวบรวมไว้นั้นได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มแคว้นโยน (โยนก) จากนั้นเมื่อพญามังรายยึดเมืองเขลางนครเมืองหลวงของแคว้นหริภุญไชยไว้ได้ การรวมตัวกันของสองแคว้นใหญ่จึงเริ่มก่อรูปเป็นอาณาจักรล้านนา มีการสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นราชธานีของอาณาจักรในปีพ.ศ.1839¹¹

ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานใน *ลิลิตยวนพ่าย* วรรณคดีที่เล่าเรื่องราวสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับล้านนาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ว่าชาวล้านนาในชวงเวลานั้นถูกเรียกว่า “ยวนหรือชาวยวน” สอดคล้องกับคำเรียกลูกหลานของชาวเมืองเชียงแสนที่ถูกกวาดต้อนไปอยู่เมืองสระบุรีและราชบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ว่าไทยวนซึ่งใช้มาจนถึงทุกวันนี้ รวมไปถึงการที่ชาวไทใหญ่เรียกชื่อชาวล้านนาว่า โย่นหรือไตโย่น (โยนหรือไทโยน) เรียกอาณาจักรล้านนาว่าเม็งโย่น (เมืองโยนหรือโยนก) และชาวไทสิบสองปันนาที่เรียกชาวล้านนาว่า ยนหรือยวน¹² คำว่า “ยวน ยน หรือโยน” เป็นคำเรียกประชาชนของแคว้นโยนในเขตลุ่มแม่น้ำกกซึ่งเป็นกลุ่มชนเมืองดั้งเดิม ก่อนจะมีการรวมแคว้นหริภุญไชยไว้ในอำนาจและสถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนาขึ้น ทั้งนี้แบบแผนของคนยวนน่าจะมีความสำคัญและมีอิทธิพลอยู่เหนือกลุ่มชนอื่นๆในล้านนา จนพัฒนากลายมาเป็นบรรทัดฐานของสังคมทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ชาวล้านนาจึงถูกเรียกรวมกันว่า“ยวน” อย่างไรก็ตามระยะเวลาต่อมาเมื่อเริ่มมีการฟื้นฟูอาณาจักรล้านนาในสมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ. 2356) ภายหลังจากที่ถูกพม่ายึดครองไว้เป็นเวลานาน ได้มีการรวบรวมไพร่พลเข้ามาไว้ในเมืองเชียงใหม่หลายกลุ่มจนถูกเรียกว่ายุค“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”¹³ ทำให้อาณาจักรล้านนามีทั้งคนยวนของล้านนาเดิมและชนกลุ่มใหม่หลายๆกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นพลเมือง ผู้คนเหล่านี้เองได้กลายมาเป็นพลเมืองของล้านนา ซึ่งได้เรียกตนเองว่าเป็น“คนเมืองหรือคนล้านนา” ในปัจจุบัน

อาณาจักรล้านนาในสมัยพระราชวงศ์มังราย (พ.ศ.1839-2101) นับว่าเป็นยุคสมัยที่กษัตริย์หลายพระองค์ได้วางรากฐานความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่างๆแก่อาณาจักรมากมาย โดยเฉพาะความรุ่งเรืองทางด้านพุทธศาสนาที่ได้เจริญอย่างสูงสุดในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) พระภิกษุล้านนามีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกอย่างสูง ที่

¹¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โครงการวิชาการ สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539), หน้า 102-115.

¹² สุรพล ดำริห์กุล, *ล้านนา: สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม* (กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือชุดมรดกไทย รุ่งอรุณพับลิชชิ่ง, 2542), หน้า 95-105.

¹³ ไกรศรี นิยมมานเหมินท์, “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง,” ใน *ล้านนาไทยคดี* (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2521), หน้า 48-62.

สำคัญคือมีการสังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ. 2020¹⁴ ทั้งนี้ศาสนาพุทธมีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิตและศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆของชาวล้านนา รวมไปถึงบทบาทที่มีต่อวรรณกรรมซึ่งก่อให้เกิดวรรณกรรมพุทธศาสนาหลากหลายประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพญาแก้วหรือพระเจ้าเมืองแก้ว (พ.ศ.2038-2068) กษัตริย์ลำดับที่ 11 ของล้านนา ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรมล้านนา¹⁵ เนื่องจากเป็นยุคสมัยที่บรรดาพระสงฆ์มีความรู้แตกฉานจนสามารถแต่งวรรณกรรมและตำราต่างๆมากมาย อาทิ จามเทวีวงศ์ สิหิงคินิทาน ชินกาลมาลีปกรณ์ เวสัสตร์ทีปนี จักรวาลทีปนี มังคลัตถทีปนี ตำนานมูลศาสนา สังขยาปกาสก เป็นต้น¹⁶

พุทธศาสนามีอิทธิพลและมีบทบาทต่อวรรณกรรมล้านนาทั้งในด้านการผลิตกวีที่ส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์หรือผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว บทบาทที่มีต่อเนื้อหาของวรรณกรรมซึ่งล้วนเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา รวมไปถึงบทบาทในการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณกรรมโดยพระสงฆ์ที่นำวรรณกรรมมาใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆนอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่เก็บรวบรวมวรรณกรรมเหล่านี้ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมล้านนาทั้งในส่วนของผู้สร้าง ผู้เสพและตัววรรณกรรมเอง ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้เกิดการสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาขึ้นมาใช้สังคมอย่างมากมายในล้านนา ทั้งนี้ในบรรดาวรรณกรรมที่มากมายนั้นพบว่าได้มีคัมภีร์ส่วนหนึ่งที่มีผู้สร้างขึ้นเพื่อถวายไว้ในพุทธศาสนาด้วยความเชื่อว่าจะมีอันส่งผลอย่างแรงกล้า ดังปรากฏในอนิสงส์การสร้างและเขียนธรรมดังนี้

“...บุคคลผู้ใดยินดีในศาสนาตถาคตและได้สร้างเขียนธัมมปิฎกะทั้ง 3 คือว่า อภิธัมมา 7 คัมภีร์, สุตตันตปิฎกและอรรถกถาฎีกาคัมภีร์ทั้งหลายก็ดี บุคคลทั้งหลายผู้นั้นก็ได้อันส่งผละมากนักบ่อาจจักวิณณนาสังขยานับประมาณแห่งบุญอันหาที่สุดที่เมียนบ่ได้แล ดังว่ามีเทพบุตรคนหนึ่งมีอายุได้แสนกัปป มีปากแลลิ้นได้แสนอัน..ก็บ่อาจเพื่อจักอ่านนับหือเสียงหือเมียน ปริจเฉทว่าเท่านั้นเท่านั้นแท้แล...แม้บ่ได้สร้างได้เขียนพร้อมทั้งมวลเท่าคัมภีร์หนึ่งก็ดี บ่ได้ ผูกหนึ่งก็ดี บ่ได้ บทหนึ่งก็ดี ลวงสุดไปแม้อักขระตัวเดียวตัวหนึ่งก็ดี แม้บ่ได้สร้างได้เขียน เท่ามีน้ำมันน้ำหมื่นและแต่งแปลงน้ำปะทัดลานหือได้เขียนธัมมตั้งอันก็ดี บุคคลผู้นั้นก็จักได้ผละบุญกัมมมากนัก จักได้เสวยสมบัติเป็นพระยาจักรวรรดิราช...”¹⁷

¹⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 143.

¹⁵ “บทนำ” ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา (เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 3.

¹⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 149-150.

¹⁷ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 196.

จากความเชื่อและความศรัทธาในอันิสงฆ์อย่างแรงกล้าของการสร้างคัมภีร์ทั้งการสร้างขึ้นเองหรือแม้แต่การมีส่วนร่วมในการสร้างดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดประเพณีนิยมในการสร้างคัมภีร์เพื่อถวายวัดที่ชาวล้านนาเรียกว่า“การทานธัมม์”¹⁸ ผนวกกับความนิยมในการฟังเทศน์หรือการฟังธรรมซึ่งเป็นประเพณีที่ได้รับการปฏิบัติอย่างแพร่หลาย* จึงทำให้มีคัมภีร์ถูกสร้างขึ้นมาเพิ่มเติมเป็นจำนวนมาก คัมภีร์ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นคัมภีร์เทศน์เหล่านี้ชาวล้านนาเรียกว่า“ธรรมคำวหรือคำวธรรม” มีทั้งธรรมคำวฉบับโบราณที่จารึกด้วยตัวอักษรล้านนาและการแปลธรรมคำวจากโบราณเป็นตัวหนังสือไทยภาคกลางจารึกไว้บนกระดาษ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ที่ไม่ชำนาญในตัวอักษรล้านนาใช้เทศน์¹⁹

คำวธรรมส่วนใหญ่จะถูกนำมาใช้เทศน์เนื่องในโอกาสต่างๆโดยเฉพาะวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยเป็นคัมภีร์เกี่ยวกับมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกมากที่สุด รองลงมาเป็นชาดกเรื่องอื่น²⁰ คัมภีร์กลุ่มที่เป็นเรื่องชาดกทั่วไปนั้นจะมีทั้งชาดกในนิบาตชาดก ปัญญาสชาดก และชาดกพื้นบ้านเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะชาดกพื้นบ้านนั้นได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก จากการรวบรวมรายชื่อของอุดม รุ่งเรืองศรีพบว่ามามีมากถึง 193 เรื่องและมีชื่อเรื่องรวม 316 ชื่อ (เนื่องจากบางเรื่องมีชื่อเรียกมากกว่าหนึ่งชื่อ)²¹ ส่วนใหญ่มีการตั้งชื่อเรื่องที่แปลกและน่าสนใจ เช่น *จีจ่อมดอกแก้วมหาวัน* *แสงเมืองหลงถ้ำ* *นางกินปุ๋ยยเอ็ด* *ควายสามเขา* *เขี้ยวสองมอน* *รัตนมณีกุมารมดส้ม*

¹⁸ อุดม รุ่งเรืองศรี, “วรรณกรรมชาดกที่มีลักษณะเป็นล้านนา,” ใน *วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา*, หน้า 51-52.

* การเทศน์หรือการฟังธรรมในล้านนานั้นมี 2 ประเภท คือการเทศน์แบบทั่วไปและการเทศน์แบบตั้งธรรม การเทศน์แบบทั่วไปคือการเทศน์สั่งสอนตามคัมภีร์ทางศาสนาเนื่องในโอกาสต่างๆ เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญสืบชะตาและการเทศน์ประจำวันพระ ลักษณะของการเทศน์อาจเป็นการเทศน์ตามคัมภีร์การบูชาวิสิขณาหรือการสนทนาธรรมระหว่างพระสงฆ์สองรูป รวมทั้งการเทศน์แบบปาฐกถาธรรมคือการเทศน์ตามหัวข้อต่างๆที่เตรียมไว้อาจมีการนำเรื่องราวต่างๆในคัมภีร์มาประกอบด้วย ส่วนการเทศน์แบบตั้งธรรมคือการเทศน์ที่ชาวบ้านและวัดจะกำหนดหรือตกลงกันก่อนว่าจะเทศน์เรื่องใด อาจเป็นชาดกในทศชาติชาดกปัญญาสชาดกหรือชาดกพื้นบ้านเรื่องอื่นๆโดยจะนิยมเทศน์ชาดกเรื่องมหาเวสสันดรชาดกมากที่สุด เรียกการเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติว่าการตั้งธรรมหลวง ซึ่งในระหว่างนั้นอาจมีการเทศน์ชาดกเรื่องอื่นๆสอดแทรกไปด้วยก็ได้

¹⁹ เสนหา บุญยรักษ์, *วรรณกรรมคำวของภาคเหนือ*, (กรุงเทพฯ: หน่วยงานพิเศษกรมการฝึกหัดครู, 2519). หน้า 13.

²⁰ อุดม รุ่งเรืองศรี, *วรรณกรรมล้านนา*, หน้า 199.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 220.

มหาวงศ์แดงอ่อน ช้างงาเดียว อ้ายร้อยชอด อ้ายร้อยกาปลาน คัทธนจิคุ้มดี ช้างโพงนางผม
หอม ค่อมเปลี่ยชาติติด เป็นต้น

นอกจากชาดกพื้นบ้านที่แต่งขึ้นเป็นคำวรรณแล้วยังมีวรรณกรรมอีกประเภทหนึ่งที่สืบ
เนื่องมาจากคำวรรณคือ"คำวขอ" เนื้อเรื่องของคำวรรณและคำวขอจะเป็นเรื่องเดียวกัน อาจผิด
แผกกันบ้างในการใช้สำนวนภาษาพรรณนารายละเอียดของเรื่อง รวมทั้งข้อแตกต่างเรื่องลักษณะ
คำประพันธ์และวาระโอกาสในการนำมาใช้เทศน์ เนื่องจากคำวรรณแต่งขึ้นเพื่อใช้เทศน์ที่วัดโดย
พระภิกษุแต่คำวขอแต่งขึ้นเพื่อให้อ่านเองที่บ้านโดยผู้อ่านคำ²²

2.2.2 ชาดกพื้นบ้านภาคอีสาน

ภาคอีสานเป็นดินแดนที่ราบสูงแม่น้ำโขงของไทยซึ่งมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับ
ชาวลาวอย่างแนบแน่น สืบเนื่องมาจากการที่ทั้งสองชนชาติได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมร่วมกันจาก
อาณาจักรล้านช้างอันเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่มาช้านาน ด้วยเหตุนี้ไม่ว่าจะเป็นระบบความเชื่อ
พิธีกรรม ศาสนารวมไปถึงวรรณกรรมของอีสานจึงได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมล้านช้างอย่างมาก²³
และจากการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาได้พบหลักฐานหลายชิ้น เช่น พงศาวดารลาว
พงศาวดารโยนก, พงศาวดารล้านช้างที่กล่าวไว้อย่างชัดเจนถึงการสืบทอดวัฒนธรรมระหว่างอาณาจักร
ล้านนาและอาณาจักรล้านช้าง โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าวิสุลราชที่ปรากฏว่ามีพระเถระผู้ใหญ่
ของล้านช้างหลายองค์ได้เคยศึกษาพุทธศาสนาจากหัวเมืองเชียงใหม่และเมืองน่าน อันก่อให้เกิด
นักปราชญ์ราชบัณฑิตมากมายในล้านช้าง²⁴ ครั้นต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าโพธิสารราชผู้เป็นราช
โอรสก็ได้พระธิดาของพระเมืองเกษเกล้าแห่งล้านนาเป็นมเหสีและได้ขอคัมภีร์พุทธศาสนาจาก
อาณาจักรล้านนาในสมัยพระเมืองแก้ว 60 คัมภีร์ พร้อมกับพระเทพมงคลเถระและบริวารเพื่อมา
เผยแผ่พุทธศาสนาในล้านช้างและในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โอรสของพระเจ้าโพธิสารราช
ได้ครองเมืองเชียงใหม่และกลับเมืองล้านช้างเมื่อปีจุลศักราช 909 ก็ได้นำตำราวิชาการต่างๆติดไป
มากมาย²⁵ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยเชื่อมโยงสำคัญที่ทำให้ภาคอีสานซึ่งได้รับวัฒนธรรมมา
จากล้านช้างอีกต่อหนึ่งนั้นมีลักษณะศิลปะวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับล้านนาด้วย

²² เสน่ห์ บุญยรักษ์, *วรรณกรรมคำวขอของภาคเหนือ*, หน้า 14.

²³ ศิวพร ณ ถลาง, "ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไทย," ใน *ชนชาติไทในนิทาน: แลลอด
แว่นคดิชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 35 -36.

²⁴ ธวัช ปุณโณทก, "ลักษณะของวรรณกรรมภาคเหนือและวรรณกรรมอีสานเชิงเปรียบเทียบ," ใน
วรรณกรรมล้านนา, เล่ม 1 (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527), หน้า 257-258.

²⁵ ธวัช ปุณโณทก, *วรรณกรรมอีสาน* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2522), หน้า 132-133.

ในส่วนของวรรณกรรมก็เช่นเดียวกัน พบว่าวรรณกรรมพุทธศาสนาที่ได้เจริญถึงขีดสุดในล้านนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงและภาคอีสานของไทยด้วย โดยเฉพาะชาดกในปัญญาสชาดกนั้นมีอิทธิพลอย่างสูงต่อวรรณกรรมพุทธศาสนาในอีสานเพราะมีวรรณกรรมอีสานหลายเรื่องที่น่าเค้าโครงเรื่องมาจากปัญญาสชาดกแต่นำมาเขียนขึ้นใหม่เป็นสำนวนอีสาน นอกจากนี้ยังพบว่ามีวรรณกรรมจำนวนมากในภาคอีสานที่มีเนื้อเรื่องเดียวกันกับล้านนาแต่สำนวนโวหารต่างกัน

ด้วยแนวคิดในการสร้างสรรค์วรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสานที่คล้ายคลึงและเป็นรูปแบบเดียวกันกับล้านนา ลักษณะของการนำนิทานพื้นบ้านของอีสานมาสร้างเป็นเรื่องชาดกจึงได้รับความนิยมน้อย่างกว้างขวางในอีสานเช่นกัน ส่วนใหญ่นิยมแต่งเป็นโคลงสาร* เพื่อใช้อ่านทำนองลำซึ่งนิยมนำมาใช้เทศน์ให้ชาวบ้านฟังเนื่องในโอกาสต่างๆ และยังนิยมนำมาอ่านในที่ประชุมชน เช่น งานงิ้วเฮือนดีหรืองานศพ²⁶ ด้วยเชื่อว่าจะได้านิสงส์เช่นเดียวกับการฟังเทศน์ เรื่องที่นิยมอ่านมากได้แก่ ท้าวสินไช จำปาสีตัน กำกาดำ กาละเกด ปลาแดก-ปลาสมอ สุพรมโมกษา ท้าวลิ้นทอง ท้าวสีทัน นางแดงอ่อน นางผมหอม ฯลฯ

นิทานพื้นบ้านที่ชาวอีสานนิยมนำมาสร้างเป็นเรื่องชาดกนั้นมีทั้งนิทานที่มีลักษณะเป็นตำนานปรัมปรา เช่น พญาคันคาก เป็นเรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับแกนของชาวอีสานว่าเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแลฝนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาล อันเป็นการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์รวมเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ก็ยังมีนิทานมหัศจรรย์และนิทานประเภทอื่นๆ ด้วย ทั้งนี้นิทานที่นำมาสร้างเป็นเรื่องชาดกนั้นมีนิทานกลุ่มหนึ่งที่มีตัวละครเอกเป็นกำพร้าบิดา-มารดา ชาวอีสานเรียกนิทานกลุ่มนี้ว่า "นิทานกำพร้าหรือนิทานท้าวกำพร้า" ซึ่งเป็นนิทานที่ได้รับความนิยมอย่างมากในภาคอีสาน นิทานกำพร้าจะมีลักษณะร่วมทางเนื้อหาคือเป็นเรื่องราวการต่อสู้ของเด็กกำพร้าที่ต้องต่อสู้กับคนพาลหรือตัวโกงในลักษณะต่างๆ เป็นนิทานที่ใช้สั่งสอนชาวบ้านให้เชื่อมั่นในอานุภาพของการกระทำความดี

ชาดกพื้นบ้านภาคอีสานทั้งที่ปรากฏเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ ซึ่งเป็นที่นิยมและรู้จักแพร่หลาย ได้แก่ ท้าวกำกาดำ ท้าวกำพร้าผีน้อย จำปาสีตัน นางแดงอ่อน นางผมหอม ปลาแดก-ปลาสมอ(ท้าวบุสบา) ท้าวลิ้นทอง ท้าวหงส์หิน ท้าวเต่าคำ ท้าวมหาหุຍ ท้าวคัชนาม ท้าวหัวข้อหล้อ ท้าวคำฟอง ท้าวไผ่ยราช ท้าวสังคหัต พญาคันคาก สุพรมโมกษา หมาแก้ว

* โคลงสารเป็นคำโคลงโบราณของภาคอีสานมีฉันทลักษณ์คล้ายกับโคลงวิษุมาลี นิยมใช้ในการประพันธ์วรรณกรรมที่ใช้สำหรับอ่านและมักเรียกวรรณกรรมประเภทนี้ว่า "ลำ" เช่น ลำท้าวสีทัน ลำจำปาสีตัน ลำจูจู-นางอ้ว เป็นต้น

²⁶ ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน, หน้า 66.

หาง กาละเกด เป็นต้น ชาดกพื้นบ้านของภาคอีสานส่วนใหญ่จะเป็นชาดกพื้นบ้านที่พบร่วมกันกับ ล้านนาและมักมีชื่อเรื่องคล้ายคลึงกัน แม้จะไม่เหมือนกันเสียทีเดียวเพราะชาดกพื้นบ้านแต่ละเรื่อง แต่ละสำนวนก็จะมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วจะมีโครงเรื่องหลักที่ใกล้เคียงกัน

2.2.3 ชาดกพื้นบ้านภาคกลาง

ภาคกลางเป็นภาคที่ศิลปวัฒนธรรมแบบพื้นบ้านนั้นได้รับอิทธิพลและเจริญเคียงคู่มา กับวัฒนธรรมในราชสำนักหรือวัฒนธรรมหลวงอย่างชัดเจนไม่เว้นแม้แต่วรรณกรรม โดยจะสังเกต ว่าวรรณกรรมพื้นบ้านบางเรื่องมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมแบบฉบับหรือวรรณกรรมราชสำนัก อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในด้านรูปแบบของวรรณกรรมแล้วยังพบว่ามีวรรณกรรมบางประเภทที่ นิยมอ่านหรือเสกกันในหมู่ชาวบ้าน โดยมีรูปแบบ ฉันทลักษณ์ สำนวนโวหาร และคำศัพท์ที่เรียบง่าย ไม่ยากหรือซับซ้อน อันเป็นลักษณะเด่นของวรรณกรรมชาวบ้านที่ไม่นิยมในราชสำนัก วรรณกรรมพื้นบ้านของภาคกลางเหล่านี้ได้แก่ วรรณกรรมประเภทกลอนสวด กลอนบทละครนอก กลอนแหล่และกลอนนิทาน²⁷ ซึ่งเนื้อหาเรื่องราวส่วนใหญ่เป็นคำสอนหรือตำนานเกี่ยวกับพระพุทธ ศาสนา รวมทั้งนิทานประเภทต่างๆ ทั้งนิทานมหัศจรรย์ นิทานคติและนิทานชาดก

ชาดกที่ได้รับความนิยมในภาคกลางก็คล้ายคลึงกับภาคอื่นๆคือกลุ่มชาดกนอกนิบาต จากงานวิจัยของตรีศิลป์ บุญขจร²⁸ ที่ได้วิเคราะห์วรรณกรรมประเภทกลอนสวดของภาคกลางพบว่า มีชาดกพื้นบ้านของภาคกลางอีกจำนวนหนึ่งที่แต่งเป็น"กลอนสวดหรือกลอนวัด" เป็นวรรณกรรม ประเภทคำกาพย์ที่ใช้อ่านเมื่อว่างจากการสวดมนต์ฟังเทศน์ในยามที่ศาสนิกชนไปบำเพ็ญกุศลที่วัด หรือใช้สวดในวันนักขัตฤกษ์รวมทั้งยังนิยมนำมาอ่านตามครัวเรือนทั่วไปเมื่อสิ้นหน้านาเรียกว่า"การ สวดหนังสือ" จึงจัดว่ากลอนสวดเป็นวรรณกรรมที่มีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในด้านที่ เป็นการอบรมสั่งสอนและการชักจูงใจให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา รวมไปถึงการให้ความบันเทิง อีกด้วย จากการสำรวจต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดที่ปรากฏในภาคกลางของตรีศิลป์ บุญขจรพบว่า มีกลอนสวดประเภทหนึ่งเรียกว่า"กลอนสวดประเภทคติธรรมโดยอ้อม"²⁹ เป็นกลอนสวดที่มุ่งสอนคติ ธรรมแก่ผู้อ่าน-ผู้ฟัง ที่มาของเรื่องมาจากชาดกในนิบาตชาดก,ปัญญาสชาดก รวมไปถึงนิทานหรือ วรรณกรรมอื่นๆซึ่งเนื้อเรื่องมีแนวคิดเป็นคติสอนใจจากคำสอนและคติธรรมที่แทรกอยู่ในเรื่อง ใน

²⁷ ธวัช ปุณโณทก, "ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมพื้นบ้าน," ใน *วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 68-73.

²⁸ ตรีศิลป์ บุญขจร, "วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง:การศึกษาเชิงวิเคราะห์," (วิทยานิพนธ์ ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105-110.

กลอนสวดประเภทนี้มีกลอนสวดกลุ่มหนึ่งที่มีการแต่งเลียนแบบชาดกแต่ไม่ปรากฏชื่อชาดกเหล่านั้นในนิบาตชาดกหรือปัญญาสาขก ดังนั้นจึงสามารถจัดให้ชาดกกลุ่มดังกล่าวเป็นชาดกพื้นบ้านของภาคกลางได้

กลอนสวดที่มีลักษณะเป็นชาดกพื้นบ้านของภาคกลางนี้มีทั้งที่แต่งขึ้นใหม่เลียนแบบนิทานชาดกโดยตั้งชื่อให้เป็นชาดกอย่างชัดเจน มี 3 เรื่อง ได้แก่ *ณรงคจิตชาดก* *พัตถาชาดก* และ *บังกชาดก* ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นชาดกที่มีการดำเนินเรื่องตามแบบชาดกเช่นเดียวกัน แตกต่างไปตรงที่มีเนื้อเรื่องแบบนิทานจักรวาล มีกรกล่าวอ้างว่าตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์และมีการนำชื่อตัวละครมาจากชาดกเรื่องอื่นซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีหรืออาจนำมาจากนิทานพื้นบ้านที่นิยมกันแพร่หลาย ส่วนด้านเนื้อเรื่องก็คล้ายกับเรื่องจักรวาลฯ รวมทั้งมีการนำอนุภาคจากเรื่องต่างๆ มาแต่งปะปนกัน กลอนสวดประเภทนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกลอนสวดที่พระสงฆ์หรือฆราวาสแต่งขึ้นเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินและเพื่อเป็นคติธรรมสอนใจผู้ฟังซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ *กฤษณวงศ์* *จินดาวงศ์* *จำปากลีน* *ชินราช* *ดาวเรือง* *เดโชไชย* *ไตรวงศ์* *ทินวงศ์* *ธนูสวรรค์* *นกยูงทอง* *นางสุนทรภรี* *นางอมร* *นางอึ่งทอง* *เบญจมาศทอง* *ปราสาททอง* *ปิ่นทอง* *พระนิมิตรกุมาร* *พันธุเมษ* *พันทากุมาร* *พุกโธ* *มณีจักร* *มงกุฎทอง* *ราชเสน่หา* *ลบกุมาร* *ลิ้นทอง* *วิหราช* *ศรีพิณ* *ศรีเมืองสิงห์ศรีวงศ์* *แสงสุริยวงศ์* *สุวรรณมาลา* *สุวรรณลอยล่อง* *อุบลวรรณ* *นางอ้น* *หอยทอง* เป็นต้น³⁰

2.2.4 ชาดกพื้นบ้านภาคใต้

ภาคใต้เป็นท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับภาคกลางมากที่สุดเพราะมีการติดต่อสัมพันธ์กันมาตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยสุโขทัย เรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยาหัวเมืองภาคใต้ก็ยังคงมีความใกล้ชิดกับภาคกลางหรืออยุธยามากขึ้น เพราะถูกผนวกเข้าเป็นหัวเมืองพระยามหานครตั้งแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ 1 ต่อมาแม้จะถูกลดฐานะเป็นหัวเมืองชั้นเอกในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ แต่ทางอยุธยาก็ยังคงส่งเจ้านายหรือขุนนางลงไปปกครองอยู่ เมื่ออยุธยาเสียกรุงเมืองนครได้ตั้งตนเป็นอิสระแต่พระเจ้าตากสินก็ลงไปปราบให้เป็นเมืองประเทศราช เป็นเหตุให้สกุลวงศ์ของเจ้านครกับราชวงศ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดโดยการอภิเษกสมรสและเมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ภาคใต้ก็ถูกกรุงเทพมหานครควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น³¹ ด้วยความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองดังกล่าวส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางศิลปวัฒนธรรมระหว่างภาคใต้กับภาคกลางเป็นไปอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะทางด้านวรรณกรรมที่พบว่าวรรณกรรมภาคใต้ส่วนใหญ่มี

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

³¹ อุดม หนูทอง, "วรรณกรรมภาคใต้: ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น," ใน *วรรณกรรมท้องถิ่น พินิจ*, หน้า 85-86.

ความคล้ายคลึงกับวรรณกรรมภาคกลางเป็นอย่างมาก ทั้งเนื้อหาและศิลปะการประพันธ์แตกต่างกันบ้างที่ภาคใต้นิยมใช้กาพย์เป็นฉันทลักษณ์มากกว่า รวมไปถึงความแตกต่างด้านการใช้ภาษาถิ่นและลักษณะสังคมท้องถิ่นที่สะท้อนออกมา อย่างไรก็ตามปรากฏว่ามีวรรณกรรมบางเรื่องที่แต่งขึ้นเองโดยกวีพื้นบ้าน เช่น *วันคาร นายตัน ปองครกและเจ็ดจา* เป็นต้น

วรรณกรรมประเภทนิทานชาดกที่ปรากฏในภาคใต้ส่วนใหญ่เป็นชาดกมาจากปัญญาสชาดก ส่วนชาดกสำนวนท้องถิ่นที่ได้รับความนิยมในภาคใต้นั้นรัช ปุณโณทกได้ศึกษาพบว่ามีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่นๆ อาจเนื่องจากภาคใต้ได้นำวรรณกรรมพุทธศาสนาของภาคกลางไปเป็นส่วนใหญ่โดยมักจะเป็นวรรณกรรมที่ใช้ในพิธีศพ แม้ว่ากวีภาคใต้เองจะได้สร้างขึ้นบ้างก็เพื่อใช้เป็นกลอนสวดฝึกหัดให้เด็กอ่านหนังสือเท่านั้นไม่ค่อยนิยมนำไปใช้ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนามากนัก ดังนั้นนิทานชาดกจึงไม่ค่อยได้รับความนิยมแพร่หลายและมีจำนวนน้อยหากเทียบกับภาคอีสานและภาคเหนือ³²

นิทานชาดกที่แพร่หลายอยู่ในภาคใต้มีหลายเรื่อง อาทิ *สังข์ทอง มโนห์รานิบาด นกจาบ นางสิบสอง (พระรถเมรี) พญาฉัตรัน (พญาฉัตรันต์) จันทะฆาต พระมหาชาดก พระมหาชนก ยศกิติ (ศิริวิบุลยิตติ) และสุบิน*³³ โดยชาดกส่วนใหญ่ นำเนื้อหาและโครงเรื่องมาจากปัญญาสชาดก บางเรื่องอาจมีความแตกต่างตรงรายละเอียดเล็กน้อยเท่านั้น ตัวอย่างเช่นเรื่อง *มโนห์รานิบาด* ที่นำเค้าโครงเรื่องมาจาก *สุธนชาดก* ในปัญญาสชาดก แตกต่างกันที่บางสำนวนในภาคใต้นางมโนห์รา มีสถานะเป็นพี่สาวคนโต ชาดกบางเรื่องมีเนื้อหามาจากนิบาตชาดกเช่น *พญาฉัตรัน* หรือ *สุทธิกรรมชาดก* นำเนื้อหามาจาก *มิตตชาดก* ในนิบาตชาดกผนวกกับ *ทุกัมมิกชาดก* ในปัญญาสชาดก เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏชาดกบางเรื่องที่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่านำเนื้อหามาจากชาดกเรื่องใดแต่พิจารณาตามเนื้อเรื่องแล้วพบว่าได้รับอิทธิพลทางเค้าโครงเรื่องมาจากนิบาตชาดก เช่นชาดกเรื่อง *พญาหงส์* ที่ได้รับเค้าโครงเรื่องมาจาก *หังสชาดก* ในนิบาตชาดก รวมทั้งนิทานพื้นบ้านเรื่อง *แม่กับเมีย* ที่แม้ไม่ได้ระบุว่าเป็นชาดกแต่มีเนื้อหาคคล้ายกับ *กัจจანიโคตชาดก* ในนิบาตชาดก³⁴

จากงานศึกษาวรรณกรรมประเภทต่างๆในท้องถิ่นภาคใต้ของประทีป ชุมพล³⁵ ผู้วิจัยพบว่านิทานพื้นบ้านของภาคใต้ที่มีลักษณะเป็นชาดกพื้นบ้านปรากฏอยู่สามเรื่องคือ *พระกาย*

³² รัช ปุณโณทก, *วรรณกรรมท้องถิ่น*, หน้า 311-312.

³³ สืบพงษ์ ธรรมชาติ, *วรรณคดีชาดก* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2542), หน้า 201.

³⁴ สายวรุณ น้อยนิมิตร, "อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น," (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 295-296.

³⁵ ประทีป ชุมพล, *พินิจวรรณกรรมภาคใต้* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์น้ำฝน, 2546).

ไสต ทุดตะ และลินทุม นิทานเรื่อง พระกายไสต ผู้แต่งอ้างว่านำเนื้อเรื่องมาจากชาดกแต่จากการ สอบค้นของประทีป ชุมพลพบว่าไม่ปรากฏทั้งในนิบาตชาดกและปัญญาชาดก ส่วนนิทานเรื่อง ทุดตะ เป็นเรื่องราวชีวิตของทุดตะกำพร้าและ ลินทุม มีเนื้อเรื่องเลียนแบบ *เวสสันดรชาดก*

การที่ชาดกพื้นบ้านภาคใต้ปรากฏค่อนข้างน้อย หากเปรียบเทียบกับภาคเหนือ ภาค อีสานและภาคกลาง อาจเนื่องมาจากอิทธิพลทางวรรณกรรมที่ภาคใต้ได้รับมาจากภาคกลาง ทำ ให้คนในท้องถิ่นเองไม่ได้มีโอกาสสร้างสรรค์วรรณกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะท้องถิ่นของตนมากนัก แม้จะมีการสร้างสรรค์ขึ้นมาบ้างส่วนหนึ่งแต่ก็ยังคงมีเค้าโครงเรื่องหรือเนื้อหามาจากภาคกลาง รวมไปถึงความนิยมในวรรณกรรมที่สร้างขึ้นในท้องถิ่นก็น้อยกว่า หากเปรียบเทียบกับวรรณกรรม ที่รับมาจากภาคกลางโดยตรง

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่ามีนิทานพื้นบ้านของภาคใต้บางเรื่อง เช่น *วันคาร* ที่มีเนื้อ หาดคล้ายคลึงกับ *ปลาแดก-ปลาสมอ* ของภาคอีสานและ *พุดโร* ของภาคกลาง รวมไปถึงนิทานเรื่อง อื่น อาทิ *การะเกด จำปาสีต้น นางแดงอ่อน นางอุทัย ลิ่นทอง ปลาบู่ทอง* ซึ่งปรากฏในภาคใต้เช่น เดียวกับที่ปรากฏในภาคอื่น แต่นิทานเรื่องเดียวกันนี้ในภาคอื่นล้วนถูกนำมาสมมติให้เป็นชาดกพื้น บ้านในขณะที่ภาคใต้กลับไม่นิยมนำนิทานเรื่องดังกล่าวมาสร้างเป็นเรื่องชาดก แสดงให้เห็นว่า ประเพณีการนำนิทานพื้นบ้านมาสร้างเป็นชาดกนั้นไม่ได้รับความนิยมในภาคใต้และน่าจะเป็นอีก สาเหตุหนึ่งที่ทำให้จำนวนชาดกพื้นบ้านในท้องถิ่นภาคใต้ปรากฏน้อยกว่าภาคอื่น

2.3 ชาดกพื้นบ้านในดินแดนชนชาติไท

นอกจากคนไทยในประเทศที่มีความนิยมในชาดกพื้นบ้านแล้ว รูปแบบของการนำนิทาน พื้นบ้านมาแต่งเป็นนิทานชาดกยังเป็นที่ยอมรับของชนชาติไทด้วย โดยปรากฏอยู่ในคลังนิทานของ คนไทกลุ่มต่างๆ ดังนี้

2.3.1 ไทเขิน

คนไทเขินเป็นกลุ่มคนไทยที่ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่าซึ่งอยู่ เหนือชายแดนไทยทางด้าน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายขึ้นไปและยังมีส่วนหนึ่งที่ได้อาศัยอยู่ใน ภาคเหนือของประเทศไทย ชาวไทเขินนับว่ามีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับชาวล้านนาเนื่อง จากแต่เดิมชาวไทเขินอาศัยอยู่ในอาณาจักรล้านนา แต่ภายหลังต่อมาได้แยกเป็นอิสระโดยตั้ง อาณาจักรใหม่ชื่อว่า *เขมรัฐตุงคนวี*³⁶ หรือเมืองเชียงตุงซึ่งพญามังรายกษัตริย์ของล้านนาได้เป็นผู้ สร้างขึ้น ทำให้เมืองเชียงตุงกับเชียงใหม่เมืองหลวงของล้านนามีความสัมพันธ์กันในฐานะบ้านที่

³⁶ อนาโตล เบิลติเยร์, *วรรณกรรมไทยเขิน* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2529), หน้า 1.

เมืองน้อง คนไทเขินส่วนหนึ่งก็คือคนไทยวนในล้านนาที่อพยพไปอยู่เชียงตุงพร้อมกับบรรดาเจ้านายเมื่อครั้งพญามังรายได้ส่งลูกหลานจากเชียงใหม่ไปปกครองเชียงตุง กระทั่งต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เชียงตุงจึงได้รวมเข้ากับสหภาพพม่า ด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้วัฒนธรรมของไทเขินกับชาวล้านนามีความคล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะวัฒนธรรมด้านภาษาและวรรณกรรมที่ไทเขินได้รับอิทธิพลมาจากล้านนาอย่างชัดเจนและยังมีความใกล้เคียงกับไทลื้อในสิบสองพันนาด้วย

จากการรวบรวมวรรณกรรมพิบสาของชาวไทเขินที่ได้เขียนไว้เป็นภาษาไทเขินของอนาโตล-โรเจอร์ เป็ลติเยร์³⁷ พบว่ามีวรรณกรรมประเภทต่างๆจำนวนมาก ได้แก่ ชาตคและนิทานพื้นบ้าน ตำนาน คัมภีร์ทางพุทธศาสนา กวีนิพนธ์ ในกลุ่มวรรณกรรมที่เป็นชาตคผู้วิจัยพบว่ามีนิทานชาตคที่เป็นชาตคพื้นบ้านจำนวนทั้งสิ้นถึง 99 เรื่อง อาทิ *ควายสามเขา* *แพะคำ* *หมูหิน* *นางผมพัน* *อะลองปลาส้ม* *ช้างเจ็ดหัวเจ็ดหาง* *นางนวลคำ* *สุวันณะหอยแดง* *หูกฟ้าแมงคาน* *อะลองตองหยวก* *เหลื่อมกินเอื้อย* *อะลองดินเหนียว* *ปลาในคำ* *อะลองเขี้ยวหอด* ฯลฯ

ทั้งนี้ชาตคพื้นบ้านของชาวไทเขินส่วนใหญ่จะเหมือนกับชาตคพื้นบ้านของล้านนาทั้งโครงเรื่องหลัก ตัวละครและชื่อเรื่อง แม้ว่าบางเรื่องจะมีชื่อเรื่องแตกต่างกันบ้างเนื่องจากลักษณะภาษาและความนิยมในตัวละครที่นำมาตั้งเป็นชื่อเรื่องแต่ก็มีเนื้อหาเหมือนกัน นอกจากนี้ก็ยังมีชาตคพื้นบ้านบางเรื่องที่ปรากฏในไทเขินแต่ไม่ปรากฏในล้านนา เช่น *อะลองยิงดาว* *หูกฟ้าแมงคาน* *กาหย่อม* *บุคละรัมมา* *อะลองบั้งปก* *อะลองมองสามนม* *ทลิตทกะ* *ศาลาห้าห้อง* *มาตนคร* *ไสภณี* *กาลาชาเครือดอก* เป็นต้น

2.3.2 ไทลื้อ

ชาวไทลื้อเป็นกลุ่มชนชาติไทที่อาศัยอยู่ในดินแดนสิบสองพันนาทางตอนใต้ของมณฑลยูนนานประเทศจีน รวมไปถึงชาวไทลื้อบางส่วนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในจังหวัดภาคเหนือตอนบนของไทยหลายจังหวัด เช่น เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา น่าน ลำพูน ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมของตนไว้ ทั้งนี้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ศิลปะวัฒนธรรมตลอดจนภาษาของชาวไทลื้อนั้นมีความคล้ายคลึงกับคนไทยล้านนาเป็นอย่างมาก³⁸ ในด้านวรรณกรรมก็เช่นเดียวกัน คลังสะสมวรรณกรรมของชาวไทลื้อยังคงเป็นวัดกับบ้านของผู้ที่เคยบวชเรียนที่ได้จดหรือคัดลอกวรรณกรรมไว้ในหนังสือพิบสา เนื้อหาของวรรณกรรมก็ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธ

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ ศิราพร ณ ถลาง, "ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไทย," ใน *ชนชาติไทยในนิทาน: แลลอดแว่นคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน*, หน้า 16-21.

ศาสนาเช่นเดียวกับล้านนาและยังปรากฏคัมภีร์โบราณที่แต่งเป็นคำวกลอนหรือคำวรรณเพื่อใช้สำหรับเทศน์เหมือนที่มีในล้านนาด้วย³⁹

วรรณกรรมของไทยลื้อมีอยู่เป็นจำนวนมากส่วนใหญ่เป็นนิยายพื้นบ้านหรือนิทานชาดก เรื่องที่ได้รับความนิยม เช่น *ลังกาสิบสองโหล เจ้าหอขอ เจ้ากาไล จำปาสีด้น มโหสถะ สุภาเดศ สหุน* ในส่วนของชาดกนั้นมีทั้งชาดกในนิบาตชาดกและปัญญาสชาดก โดยเฉพาะปัญญาสชาดก มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมโบราณของไทยลื้อเป็นอย่างมาก อาทิวรรณกรรมประเภทกลอนบรรยาย เช่น *เจ้าสุธน สุภมิตต ขายรูปเงาะ (สังข์ทอง) หมากตา (ลูกกะตา) สิบสองนาง*⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีชาดกพื้นบ้านบางเรื่องที่พบร่วมกับล้านนาและไทเขิน ซึ่งบางเรื่องการเรียกชื่ออาจผิดเพี้ยนไปบ้างแต่ก็มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกันเช่น *จำปาสีด้น แสงเมือง แดงอ่อน บั้วระวงค์ หงส์หิน แดงเขียว เต๋าน้อย อองคำ นางสิบสอง หม่าหุย โปราบาวน้อย ฯลฯ*

2.3.3 ไทใหญ่

ชาวไทใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในหลายพื้นที่และแตกแขนงออกเป็นคนไทกลุ่มต่างๆอีกมากมาย คนไทใหญ่ที่อาศัยในที่ต่างๆจะมีการเรียกชื่อที่แตกต่างกันไป เช่นไทใหญ่ในรัฐฉานประเทศพม่าเรียกว่า“ฉานหรือไต” ในเขตใต้คงมณฑลยูนนานประเทศจีนเรียกว่า“ไทเมา ไทเหนือ ไทใต้คง” ที่อยู่ระหว่างเมืองเมากับแคว้นอัสสัมของอินเดียเรียกว่า“ไทคำตี้ ไทพ่าเก” หรือในตอนเหนือของไทยเรียกว่า“เงี้ยวหรือไตหลง” เป็นต้น⁴¹ ลักษณะชีวิตและวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่นั้นนับว่ามีความคล้ายคลึงกับของล้านนาอยู่มาก ในส่วนของวรรณกรรมก็เช่นกันยังคงได้รับอิทธิพลทางเนื้อหามาจากพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิทานชาดกที่มีอยู่จำนวนมากทั้งนิบาตชาดกปัญญาสชาดกและชาดกพื้นบ้าน

ในส่วนของนิทานชาดกพื้นบ้านที่มีอยู่มากในคลังวรรณกรรมของชาวไทใหญ่ มีบางเรื่องที่คล้ายคลึงกับของล้านนา ไทเขินและไทลื้อ เช่น *กล้วยพันกอ เกสสนางาข้าง กุมมารหมาไก่ เจ็ดแล้งออกยอด ข้างสามงาปลาสามเงี่ยง นาคเขาคำ นางแก้วหาง นางหมากพินคำ บั้วหอมพันกาศ โปราบาวน้อย รัตนะแสงคำ สุริยะแหคำ เขียวสองมอน หมูหิน ฯลฯ* ทั้งนี้มีชาดกพื้นบ้านจำนวนหนึ่งที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “อะลอง” เหมือนกับในไทเขิน ชาวไทใหญ่เรียกนิทานกลุ่มนี้ว่า

³⁹ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ลื้อ: คนไทยในประเทศจีน (กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2498), หน้า 358-360.

⁴⁰ ลมูล จันทรหอม, “ภาษาและวรรณกรรมไทยลื้อในสิบสองปันนา,” ใน *สิบสองปันนา* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2536), หน้า 75.

⁴¹ ศิวพร ณ ถลาง, “ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไทย,” ใน *ชนชาติไทในนิทาน: แลลอดแว่นคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน*, หน้า 8-16.

“อาปมอะลอง”^{*} หมายถึง นิทานเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นนิทานที่มีจำนวนมากที่สุดในไทใหญ่⁴² นิทานอาปมอะลองที่ได้รับความนิยมในไทใหญ่มีหลายเรื่อง บางเรื่องได้รับไปจากล้านนาโดยตรง แต่ได้นำไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนกลายเป็นวรรณกรรมของชนชาติตนเช่นอะลองหัวเขียว ที่ตรงกับเรื่อง เจ้าสุวัตร-นางบัวคำ ของล้านนา⁴³

จากการศึกษานิทานของชาวไทใหญ่ในเขตปกครองตนเองได้คง สาธารณรัฐประชาชนจีนโดยประคอง นิมมานเหมินท์และดาว เริงหว่า⁴⁴ พบว่านิทานอะลองของชาวไทใหญ่นั้นเชื่อกันว่ามีจำนวนเท่ากับอรรถกถาชาดกคือมีจำนวนถึง 550 เรื่อง ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วอาจมีไม่ถึง อย่างไรก็ตามนิทานประเภทนี้ก็นับว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก อาจจำแนกเป็นประเภทย่อยๆได้หลายประเภทตามลักษณะเด่นของเรื่อง ได้แก่ นิทานอะลองที่เน้นบุญญาธิการของพระเอก เช่น อะลองชายตอง อะลองปลาส้ม อะลองกินหนอนแมลงวัน นิทานอะลองที่เน้นความเก่งกล้าสามารถของตัวเอก เช่น อะลองกบคำ ลังกาสิบสองหัว อะลองหนามซ่าและนิทานอะลองที่พระเอกเป็นคนที่วีรวิหิ์ เป็นคนพิการ สัตว์หรือสิ่งไร้ค่า เช่น อะลองกระสอบ อะลองตุ๊กแก อะลองหัว อะลองกบคำ อะลองชี้ควาย เป็นต้น⁴⁵

2.3.4 ลาว

ชาวลาวได้แก่กลุ่มคนลาวที่อาศัยอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงในประเทศลาว^{**} ชาวลาวนั้นนับถือพระพุทธศาสนาและมีรูปแบบวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับคนอีสาน ไม่ว่าจะเป็ระบบความเชื่อดั้งเดิมของชาวลาวที่เชื่อในแดนหรือผีฟ้า ระบบการปกครองโบราณที่ใช้ฮิตคลองแทนกฎหมาย เรียกว่าฮิตสิบสองคลองสิบสี่ ประเพณีการจุดบั้งไฟ การเทศน์พญาคันคากเพื่อบูชาแดนให้ฝนตก รวมไปถึงการรับรู้วรรณกรรมต่างๆร่วมกัน⁴⁶

^{*} ในภาษาพม่าและไทใหญ่ คำว่า “อะลอง” หมายถึง เจ้าฟ้า เจ้าชายหรือพระโพธิสัตว์

⁴² ประคอง นิมมานเหมินท์และดาว เริง หว่า, อาปมไทใต้คง: นิทานกับสังคม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2542), หน้า 67-68.

⁴³ อุดม รุ่งเรืองศรี, “วรรณกรรมชาดกที่มีลักษณะเป็นล้านนา,” ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา, หน้า 55.

⁴⁴ ประคอง นิมมานเหมินท์และดาว เริง หว่า, อาปมไทใต้คง: นิทานกับสังคม.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71-76.

^{**} ในประเทศลาวจำแนกคนลาวเป็นสามกลุ่ม คือ ลาวสูง เป็นชาวลาวที่อยู่บนเขา ลาวลุ่ม เป็นชาวลาวที่อาศัยอยู่ในที่ลุ่ม และลาวเทิง ได้แก่ชาวลาวที่อาศัยอยู่เชิงเขาบนที่ราบสูง

⁴⁶ ศิราพร ณ ถลาง, “ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไทย,” ใน ชนชาติไทในนิทาน: แลลอดแว่นคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน, หน้า 36.

ในส่วนของชาดกพื้นบ้านพบว่าเป็นที่นิยมในชาวลาวเช่นเดียวกับชาวอีสาน ล้านนา และคนไทกลุ่มอื่นๆ ชาดกพื้นบ้านซึ่งเป็นที่รับรู้ของชาวลาวบางเรื่องก็เป็นชาดกพื้นบ้านที่ปรากฏในกลุ่มคนอีสานด้วยไม่ว่าจะเป็น *พญาคันคาก จำปาสีตัน ท้าวการะเกด ท้าวเสียวสวาสดี* เป็นต้น

ชาดกพื้นบ้านของชนชาติไททั้งสี่กลุ่มนั้นศิริพร ณ กลาง⁴⁷ ได้ศึกษาพบว่าในบรรดาชาดกที่มีอยู่มากมายของคนไทแต่ละกลุ่มนั้น มีชาดกพื้นบ้าน 5 เรื่องที่มีการรับรู้ร่วมกันและเป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนิยมชมชอบเป็นพิเศษ ชาดกทั้ง 5 เรื่อง (ตามการเรียกชื่อของภาคกลาง) ได้แก่ *ปลาบู่ทอง สังข์ทอง พระสุธน นางสิบสองและอุเปลมสามล่อ* ทั้งนี้คนไทแต่ละกลุ่มต่างก็มีสำนวนนิทานในแต่ละเรื่องเป็นของตนเอง บางสำนวนได้รับอิทธิพลมาจากปัญญาสชาดก บางสำนวนก็มีการนำโครงเรื่องไปพัฒนาต่ออย่างพิสดาร ในขณะที่บางสำนวนเป็นการผสมผสานอนุภาคในนิทานเรื่องอื่นๆ ของท้องถิ่นเข้าด้วยกันเช่น *พระสุธน* และ *สังข์ทอง* เรื่องพระสุธนได้แตกเรื่องออกไปเป็น *อะล่องข้าวหอม นางไขฟ้า หมาแก้วหาง ส่วนสังข์ทองแตกเรื่องออกไปเป็น อะล่องแพะคำ แดงเขียว ก่ำกาดำ* แสดงให้เห็นว่านิทานสองเรื่องนี้เก่าแก่และเป็นที่นิยมเป็นพิเศษ อาจทำให้เชื่อได้ว่านิทานทั้ง 2 เรื่องนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายมาก่อนที่จะมีการแต่ง *สุธนชาดก* และ *สุวรรณสังข์ชาดก* ในปัญญาสชาดก⁴⁸

อนึ่งศิริพร ณ กลางได้ตั้งข้อสังเกตว่าชาดกพื้นบ้านทั้ง 5 เรื่องมีลักษณะเด่นร่วมกันคือ ถ้าเป็นสำนวนมุขปาฐะจะมีปรากฏทั้งนิทานพื้นบ้านและนิยายท้องถิ่นและมีหลายสำนวน ถ้าเป็นสำนวนลายลักษณ์มักจะเป็นการแต่งในรูปแบบของชาดกและใช้เทคนิคสั่งสอนในงานบุญต่างๆ เช่นเดียวกับนิทานชาดกในนิบาตชาดกและปัญญาสชาดก นอกจากชาดกพื้นบ้านทั้ง 5 เรื่องที่คนไทยทุกกลุ่มนิยมนิยมชมชอบแล้วยังมีชาดกพื้นบ้านบางเรื่องเป็นที่นิยมเฉพาะกลุ่ม อาทิไทใหญ่และไทเขินนิยมเรื่อง *นางหมากพินคำ* ซึ่งเป็นชาดกที่มีเนื้อหาผสมผสานกันระหว่างนิทานเรื่อง *จันทโครบ โสน น่อนเรือนงาม* และ *ปลาบู่ทอง* รวมไปถึงชาดกพื้นบ้านเรื่อง *สุขวัฒนวันवलลว* ที่มีความสำคัญกับชาวไทเขินเทียบเท่ากับ *เวสสันดรชาดก* เนื่องจากเป็นชาดกสองเรื่องที่ชาวไทเขินนิยมนำมาใช้เทศน์แบบตั้งธรรม* ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของคนไทแต่ละกลุ่มในการกำหนดวรรณกรรมที่เป็นของกลุ่มตนซึ่งมีความแตกต่างไปจากกลุ่มอื่นๆ

⁴⁷ ศิริพร ณ กลาง, "ชาดกพื้นบ้านในการรับรู้ของชนชาติไท," ใน *ชนชาติไทในนิทาน: แลลอดแว่น คติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน*, หน้า 127-174.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

* การเทศน์แบบตั้งธรรม คือ การเทศน์ที่ชาวบ้านและวัดจะกำหนดหรือตกลงกันก่อนว่าจะเทศน์เรื่องใด

กล่าวโดยสรุปนิทานชาดกพื้นบ้านของคนไทยในภาคต่างๆ รวมไปถึงของกลุ่มชนชาติไท ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมด มีลักษณะร่วมกันในด้านของการนำนิทานพื้นบ้านมาดัดแปลงให้เป็นชาดก ด้วยการสมมุติให้ตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์ ส่วนตัวละครอื่นๆที่เกี่ยวข้องก็นำมาเชื่อมโยงและสมมุติให้เป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล ชาดกพื้นบ้านเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นสำนวนลายลักษณ์เพื่อใช้เทศน์ บางเรื่องอาจจะมืองค์ประกอบของชาดกครบทุกส่วนในขณะที่บางเรื่องอาจมีไม่ครบหรือไม่มีเลยก็ได้ เพียงแต่ระบุว่าเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเท่านั้น นอกจากนี้ยังพบชาดกพื้นบ้านบางเรื่องที่ปรากฏร่วมกันอยู่ในเกือบทุกท้องถิ่น เช่น จำปาสีต้น ซึ่งมีความแตกต่างกันบ้างตรงรายละเอียดของเนื้อหาบางตอน ส่วนการตั้งชื่อเรื่อง การพัฒนาโครงเรื่อง รวมไปถึงอนุภาคต่างๆนั้นคล้ายคลึงกัน

ด้านเนื้อหาและโครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นการนำนิทานมหัศจรรย์หรือนิทานจักรวาลต่างๆมาสร้างเป็นชาดกเหมือนกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากเป็นนิทานที่มีเนื้อหาสนุกสนานทั้งเพลิดเพลินเป็นที่นิยมในหมู่ชาวบ้านและมีการนำอนุภาคบางอนุภาคที่ปรากฏในชาดกในนิบาตชาดกและปัญญาสชาดกมาผสมรวมกัน นอกจากนี้ก็มีการสอดแทรกคติธรรมคำสอนต่างๆเข้าไปในเรื่อง จึงทำให้ชาดกพื้นบ้านเหล่านี้มีลักษณะเป็นนิทานคติธรรมทางพุทธศาสนาไปด้วย แม้ว่าจะเน้นความบันเทิงเป็นหลักแต่ในขณะเดียวกันก็แฝงไว้ด้วยข้อคิดทางพุทธศาสนาให้แก่ชาวบ้านด้วยเหตุดังกล่าวชาดกพื้นบ้านเหล่านี้จึงได้รับความนิยมในหมู่ชาวบ้านและยังมีลักษณะเป็นวรรณกรรมวัดหรือเป็นวรรณกรรมชาวบ้านที่ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวบ้านมากกว่าชาดกในนิบาตชาดกหรือปัญญาสชาดก

2.4 ชาดกพื้นบ้านล้านนา

ชาดกพื้นบ้านล้านนาส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่อยู่ในลักษณะของคัมภีร์ซึ่งเรียกว่าธรรมคำว มีทั้งธรรมคำวฉบับโบราณจารด้วยตัวอักษรล้านนาและธรรมคำวฉบับลานกระดาษที่เขียนด้วยตัวอักษรไทยภาคกลาง⁴⁹ ในขณะที่บางเรื่องอาจนำไปสร้างเป็นวรรณกรรมคำวขอจัดพิมพ์เป็นอักษรไทยกลางเพื่อเผยแพร่แก่ผู้สนใจทั่วไป ลักษณะการแต่งส่วนใหญ่เป็นการแต่งแบบร้อยแก้วคล้ายสำนวนเทศน์ ใช้ภาษาล้านนาในการดำเนินเรื่องโดยไม่จำเป็นต้องส่งสัมผัสหรือบางครั้งอาจมีการแทรกร้อยยาวลงไปในตอนที่มีการพรรณนาถึงความรู้สึกโศกเศร้า ส่วนชาดกพื้นบ้านบางเรื่องอาจมีการแต่งแบบสำนวนเทศน์คือใช้ฉันทลักษณ์ประเภทร้อยยาวตลอดทั้งเรื่องโดยมีการยกคาถาบาลีมาตั้งแล้วใช้ภาษาล้านนาดำเนินความต่อไป⁵⁰

⁴⁹ เสน่ห์ บุญรักษ์, วรรณกรรมคำวของภาคเหนือ, หน้า 10.

⁵⁰ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 221.

ชาดกพื้นบ้านล้านนามีลักษณะที่น่าสนใจคือศึกษาวิเคราะห์หลายด้าน ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ชาดกพื้นบ้านล้านนา 4 ประเด็น ดังนี้

2.4.1 องค์ประกอบของเรื่อง

2.4.2 ที่มาของชาดกพื้นบ้านล้านนา

2.4.3 ประเภทของชาดกพื้นบ้านล้านนา: จำแนกตามลักษณะเนื้อหาของนิทาน

2.4.4 โครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านล้านนา

2.4.1 องค์ประกอบของเรื่อง

ชาดกพื้นบ้านล้านนามีลักษณะการดำเนินเรื่องเหมือนกับเรื่องชาดกทั่วไป คือจะประกอบด้วยส่วนสำคัญสามส่วนได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุและสมิธาน ทั้งนี้องค์ประกอบทั้งสามส่วนนั้นอาจไม่ได้ปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนาทุกเรื่อง บางเรื่องอาจจะมีครบทั้งสามส่วนแต่บางเรื่องอาจมีไม่ครบก็ได้

องค์ประกอบของนิทานชาดกทั้งสามส่วนได้แก่

1) **ปัจจุบันวัตถุ** เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการปรารภเรื่อง เป็นส่วนที่กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันซึ่งหมายถึงเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล อันเป็นสาเหตุที่ทำให้พระพุทธรูปเจ้าทรงตรัสเทศนาชาดกเรื่องต่างๆแก่ภิกษุสงฆ์ โดยเรื่องที่เป็นชาดกนั้นก็จะกลายเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธรูป การเริ่มเรื่องหรือนำเข้าสู่เรื่องที่ปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนาผู้วิจัยพบว่ามีการกล่าวถึงเหตุสำคัญหลายลักษณะ เช่น

-**พระเทวทัตคอยปองร้ายพระพุทธรูปเจ้า** เป็นการปรารภเรื่องในลักษณะที่ทำให้ภิกษุสงฆ์ได้สนทนากันถึงการที่พระเทวทัตคอยปองร้ายพระพุทธรูปอยู่เสมอมิได้ขาด พระองค์จึงได้นำเรื่องราวในอดีตชาติมาตรัสเล่าว่าพระเทวทัตไม่ได้มุ่งปองร้ายพระองค์เฉพาะในชาตินี้เท่านั้น แม้ชาติก่อนๆก็เคยคิดปองร้ายเช่นเดียวกัน ลักษณะการปรารภเรื่องดังกล่าวจะพบมากที่สุดที่ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีองค์ประกอบส่วนนี้และในโครงเรื่องของนิทานที่ปรากฏพฤติกรรมของตัวโกงอยู่ เป็นการเชื่อมโยงเข้าสู่เนื้อเรื่องที่มีจะแสดงถึงการต่อสู้หรือชิงดีชิงเด่นระหว่างตัวละครเอกกับตัวโกง โดยตัวละครเอกนั้นได้แก่พระโพธิสัตว์ส่วนตัวโกงก็จะถูกสมมุติให้เป็นพระเทวทัต ส่งผลให้พฤติกรรมต่างๆของตัวโกงที่คอยกลั่นแกล้งหรือคุกคามตัวละครเอกเอกในเรื่องกลายเป็นพฤติกรรมของพระเทวทัตไปโดยปริยาย

-**ทุกขเวทนาที่พระพุทธรูปเจ้าและบุคคลทั่วไปได้รับ** เป็นปรารภเรื่องที่เหล่าภิกษุสงฆ์ได้เห็นชาวบ้านทั่วไปได้รับความทุกข์จึงเกิดความสงสัยว่าเป็นด้วยวิบากกรรมอันใดถึงทำให้

ได้รับทุกขเวทนามากมายเช่นนั้น หรือแม้แต่พระพุทธเจ้าเองทรงได้รับความทุกข์ยากลำบากอย่างยิ่งทั้งที่พระองค์เป็นผู้มีบุญญาบารมีเป็นอันมาก ด้วยเหตุดังกล่าวพระพุทธองค์ก็จะตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตเพื่อเป็นการเปรียบเทียบให้ภิกษุสงฆ์เห็นว่าความทุกข์หรือโทษทัณฑ์ที่ชาวบ้านเหล่านั้นได้รับหรือแม้แต่ที่พระองค์ประสบในปัจจุบันยังนับว่าน้อยเมื่อเทียบกับที่พระองค์เคยได้รับมาในอดีตชาติ สำหรับเนื้อหาที่มีการปรารภเรื่องในลักษณะนี้จะเป็นการแสดงถึงความลำบากของพระพุทธองค์ในอดีตชาติ เริ่มตั้งแต่รูปสมบัติที่มักเกิดมาร่างกายไม่สมบูรณ์เป็นชายพิการง่อยเปลี้ยเสียขา กำพรับิตามารดา ชีวิตยากจนต้องประสบกับความทุกข์ยากลำบากกว่าจะได้พบกับความสุขสมหวังในตอนท้ายเรื่อง

-**ทุกขเวทนาของหญิงชาวบ้าน** เป็นการปรารภเรื่องที่พระภิกษุสงฆ์ได้สนทนากันถึงหญิงชาวบ้านที่ได้รับความทุกข์จากเหตุการณ์ต่างๆ เช่น การสูญเสียสามีและบุตร การสูญเสียบิดามารดา พระองค์จึงทรงตรัสเล่าว่าไม่ใช่เฉพาะในกาลปัจจุบันเท่านั้นที่หญิงคนดังกล่าวได้รับความทุกข์อย่างแสนสาหัส แม้ในอดีตชาติหญิงผู้นั้นก็เคยได้รับความทุกข์ด้วยเหตุต่างๆเช่นเดียวกัน เนื้อเรื่องของชาดกที่ปรารภเรื่องแบบนี้จะเป็นชาดกพื้นบ้านที่เน้นบทบาทของตัวละครเอกฝ่ายหญิงมากกว่าเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ซึ่งมักจะมีฐานะเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์หรือตัวละครประกอบ แม้บางเรื่องจะเป็นตัวละครเอกแต่ก็ไม่ได้มีบทบาทในการดำเนินเรื่องมากนักตัวอย่างเช่นชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *กำพรับักวทอง ทูลละแมวขาว นางอุทธรา* เป็นต้น

-**ความแตกต่างของมนุษย์** เป็นการปรารภเรื่องที่ภิกษุสงฆ์ได้แสดงความเห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ทั้งในด้านความสุข ความทุกข์ หน้าที่การงาน สุขภาพร่างกายที่แต่ละคนล้วนมีไม่เท่าเทียมกัน บางคนเกิดมามีสมบัติติดตัวมากมายในขณะที่บางคนได้รับความทุกข์ยากต้องอดมื้อกินมื้อหรือบางคนที่เกิดมารูปร่างหน้าตาดีแต่บางคนเกิดมามีร่างกายพิการไม่สมบูรณ์ การปรารภเรื่องลักษณะนี้จะเป็นการนำไปสู่ชาดกพื้นบ้านที่แสดงถึงความหลากหลายของชีวิตคนซึ่งล้วนมีโชคชะตาชีวิตแตกต่างกัน จึงเป็นการเริ่มเรื่องที่สามารถใช้ได้กับเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านหลายลักษณะ เช่นเรื่อง *กล้วยพันกอ*

การปรารภเรื่องทั้งสี่ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นเพียงตัวอย่างของการเริ่มเรื่องที่นิยมนำมาใช้ในชาดกพื้นบ้านล้านนา นอกจากนี้ยังพบการปรารภเรื่องในลักษณะอื่นๆอีก อาทิ ภิกษุสงฆ์เกิดความสงสัยว่าเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงมีสติปัญญาล้ำเลิศพระองค์ก็จะตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตชาติพระองค์ก็เคยเป็นผู้ที่มีสติปัญญาล้ำเลิศเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามไม่ว่าการปรารภเรื่องของชาดกพื้นบ้านล้านนาจะเป็นไปในรูปแบบใดแต่เนื้อหาของชาดกหรืออดีตวัตุนั้นจะมีความสอดคล้องเป็นเหตุเป็นผลกับลักษณะการปรารภเรื่องเสมอ

2) **เนื้อเรื่อง** เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอดีตวัตถุ ได้แก่เนื้อหาของชาดกในส่วนที่เป็นชาดกแท้ๆอันเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตชาติ ชาดกพื้นบ้านล้านนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติเป็นมนุษย์และเสวยพระชาติเป็นสัตว์ชนิดต่างๆ เช่น เต่า กิ้งก่า อีเห็น หนูเผือก แพะ เป็นต้น

ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่ามีนิทานหลายเรื่อง เช่น ดาววิไถ่น้อย พรานป่าขึ้นศีล พรหมกุมาร กุลปุตตะ เขมกุมาร จักรน้อย จันฑาลชาดก เตโชยาโม สุขโขช่วงเนา เสฏฐีทั้งห้า หอยให้ชาดก และ เฉลียวฉลาด ซึ่งอุดม รุ่งเรืองศรีระบุไว้ว่าเป็นชาดก⁵¹ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาของนิทานกลับไม่ใช่เรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ดังนั้นตัวละครเอกของเรื่องจึงไม่ใช่พระโพธิสัตว์ แต่เป็นเรื่องราวของบุคคลอื่นในสมัยพุทธกาลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ บางเรื่องก็มีลักษณะเป็นนิทานที่พระองค์ยกขึ้นมาเล่าเพื่อสั่งสอนธรรมเทศนาแก่สาวกหรือการนำตัวอย่างพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับคำสอนมาอธิบายประกอบ เพื่อให้เห็นเหตุและผลของคำสอนดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงไม่ได้จัดให้นิทานกลุ่มนี้เป็นชาดกพื้นบ้าน

3) **สโมธาน** ได้แก่การประชุมชาดก เป็นเนื้อหาในส่วนท้ายของเรื่องที่จะกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่างๆในชาดกว่าตัวละครแต่ละตัวได้เกิดมาเป็นใครบ้างในสมัยพุทธกาล โดยส่วนใหญ่จะเป็นการกล่าวถึงเฉพาะตัวละครที่มีความสำคัญ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระนางยโสธราพิมพาผู้เป็นพระชายา พระพุทธบิดาและพระพุทธรมาดาคือพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา พระราชโอรสคือพระราหุล รวมไปถึงพระอานนท์ พระเทวทัต เป็นต้น

ส่วนประกอบทั้งสามส่วนของชาดกพื้นบ้านล้านนานับว่ามีความสำคัญและก่อให้เกิดประโยชน์ในสองลักษณะคือ

ประการแรกเป็นการช่วยให้ชาดกพื้นบ้านล้านนาแต่ละเรื่องมีความสมบูรณ์เหมือนชาดกในนิบาตชาดกหรืออรรถกถาชาดกซึ่งถือว่าเป็นชาดกต้นแบบจากพระไตรปิฎก การอ้างอิงแหล่งที่มาว่ามาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทำให้ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและให้ความสำคัญกับนิทานชาดกเหมือนหลักธรรมอื่นๆ

ประการที่สองคือการสร้างความสมจริงแก่ชาดกพื้นบ้าน โดยจะเห็นว่าผู้แต่งได้พยายามทำให้เชื่อว่าเรื่องเล่าหรือนิทานที่นำมาสมมุติเป็นชาดกนั้นเป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นจริงนับตั้งแต่การปรารภเรื่อง เนื้อเรื่องในชาดกและการชี้แจงว่าใครกลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพุทธกาลซึ่งเนื้อหาแต่ละส่วนล้วนเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกัน ลักษณะของความสอดคล้องเป็นเหตุเป็น

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 584-644.

ผลกันดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงกลวิธีการสร้างเรื่องชาดกพื้นบ้านที่แนบเนียนมีเหตุผล ทำให้ชาดกพื้นบ้านเหล่านี้มีน้ำหนักและสร้างความน่าเชื่อถือแก่ผู้อ่าน-ผู้ฟังว่าชาดกเหล่านี้เป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เคยเกิดขึ้นจริงๆ ไม่ได้สักแต่ว่าสมมุติให้พระเอกของเรื่องเป็นพระโพธิสัตว์เพียงอย่างเดียวก็ถือว่าเป็นเรื่องชาดกแล้วเท่านั้น นอกจากนี้ลักษณะการสร้างความจริงเพื่อพยายามทำให้เชื่อว่าชาดกแต่ละเรื่องเป็นเรื่องจริงนั้นยังเป็นการสร้างความศรัทธาแก่ชาวบ้านที่ส่วนใหญ่รับรู้เรื่องชาดกจากการฟังเทศน์เกิดความรู้สึกว่าตนกำลังฟังเรื่องราวของพระพุทธเจ้า อันจะทำให้ชาวบ้านได้นำสาระคำสอนที่เป็นคติธรรมที่สอดแทรกอยู่ในเรื่องชาดกไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างเคร่งครัดด้วยพื้นฐานความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาดังกล่าว

2.4.2 ที่มาของชาดกพื้นบ้านล้านนา

1) ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มาจากอรรถกถาชาดก เป็นชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากอรรถกถาชาดกโดยตรงในลักษณะของการนำเค้าโครงเรื่องหรือเนื้อหาบางตอนมาสร้างใหม่เป็นชาดกพื้นบ้าน โดยมีทั้งที่นำเค้าโครงเรื่องมาทั้งเรื่องแต่มีการเปลี่ยนแปลงชื่อเรื่องหรือตัวละครให้มีความเป็นชาวบ้านมากขึ้น เช่น

ชาดกพื้นบ้านล้านนา		อรรถกถาชาดก
ช้างสะตัน	มาจาก	ฉัททันต์ชาดก
นางกินรี (จันทกินรี)	"	จันทกินนรชาดก
จันทพราหมณ์	"	จันทกุมารชาดก
นกยูงคำ (นางอมรา)	"	โมรชาดก
ปรีสาทกินผี	"	มหาสุดไสมชาดก
มัจฉาพระญาปลาช่อน	"	มัจฉชาดก
สุดตไสมห้วงอก	"	มสมเทวชาดก

ชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องก็มีลักษณะของการนำเอาเนื้อหาบางส่วนมาจากอรรถกถาชาดกแล้วนำเนื้อหาใหม่เพิ่มเติมเข้าไป เช่น *ธรรมปาละไม้เจ็ดคด* มีเนื้อหาในตอนต้นคล้ายกับชาดกในอรรถกถาชาดกเรื่อง *จุลลธรรมปาละชาดก* เป็นต้น

2) ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ใกล้เคียงกับปัญญาสชาดก ทั้งนี้พบว่ามีชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องที่มีโครงเรื่องหลักคล้ายคลึงกับชาดกในปัญญาสชาดก โดยอาจมีความแตกต่างเกี่ยวกับรายละเอียดบางประการ เช่น ชื่อเรื่อง ชื่อตัวละคร รายละเอียดของเหตุการณ์บางตอน แต่

หากพิจารณาโครงเรื่องหลักแล้วปรากฏว่ามีลักษณะกันใกล้เคียงกันชัดเจน จนอาจเรียกได้ว่าเป็นชาดกเรื่องเดียวกัน เช่น

ชาดกพื้นบ้านล้านนา		ปัญญาสชาดก
นางไข่พราง	กับ	พากุลชาดก
อ้อมล้อมต่อมคำและชมพูราชแดงเขียว	"	สุวรรณสิริสาชาดก
สุวรรณเต่าคำ	"	สุวรรณกัจฉปชาดก
วนาวนกุมาร	"	วนาวนชาดก
หนูเผือก	"	เสตบัณฑิตชาดก

นอกจากชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีโครงเรื่องหลักใกล้เคียงกับปัญญาสชาดกแล้ว ยังพบชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีเหตุการณ์หรือโครงเรื่องเพียงบางส่วนเท่านั้นที่คล้ายคลึงกับชาดกในปัญญาสชาดก เช่น ชาดกพื้นบ้านเรื่อง *คัทธนจิ๋งดีด (คัทธนกุมาร)* มีเนื้อหาในตอนต้นคล้ายกับชาดกเรื่อง *สีหนาทชาดก* หรือ *เขียวสองมอน* ที่เนื้อหาบางส่วนคล้ายคลึงกับ *สุวรรณสังขชาดก* ในปัญญาสชาดก เป็นต้น

ในขณะที่ชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องก็ปรากฏอนุภาคหรือเนื้อหาบางตอนที่มีความคล้ายคลึงกับในปัญญาสชาดก โดยอาจมีอนุภาคหลายอนุภาคที่ปรากฏในปัญญาสชาดกหลายๆเรื่อง มารวมอยู่ในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่องเดียวกัน จากนั้นอาจมีการพัฒนาเหตุการณ์หรือแต่งเติมเสริมเรื่องจนทำให้เรื่องมีขนาดยาวและมีความซับซ้อนมากขึ้น

อนุภาคสำคัญบางอนุภาคที่ปรากฏในปัญญาสชาดกและเป็นอนุภาคที่ได้รับความนิยมในชาดกพื้นบ้านล้านนา ได้แก่

-การกำเนิดของตัวละครเอกซึ่งเกิดจากการที่มารดาไปกินน้ำในรอยเท้าช้าง ปรากฏในปัญญาสชาดกเรื่อง *สีหนาทชาดก* และปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *เกสนางาซ้าง คันธเกสामหมอม คัทธนจิ๋งดีด* ซึ่งลักษณะของการกำเนิดดังกล่าวนิยะดา เหล่าสุนทร⁵² ได้กล่าวไว้ว่า อาจจะเป็นแนวคิดที่มาจากเรื่อง *จามเทวีวงศ์* ตอนพระฤาษีวาสุเทพสร้างเมืองมิดสังฆนครที่วาดด้วยการกำเนิดของกุมารและกุมารี 4 คู่ในรอยเท้าช้าง แรด โคและโคถึก กับกำเนิดของกุมารและกุมารีคู่หนึ่งซึ่งเกิดจากนางเนื้อได้มากินอสุจิของพระฤาษีวาสุเทพ ประสมประสานกับการกำเนิด

⁵² นิยะดา เหล่าสุนทร, *ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย*, หน้า 99.

ของอิสิสิงคดาบสใน *อัมพสาชาดก* ชาดกลำดับที่ 523 ในอรรถกถาชาดกที่ถือกำเนิดขึ้นจากการที่แม่เนื้อไปกินน้ำเชื้อปัสสาวะของฤาษีตนหนึ่ง

-มารดาของพระเอกถูกใส่ร้ายว่าเกิดลูกเป็นท่อนไม้ ในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *วนกุมาร* บางเรื่องก็ถูกใส่ร้ายว่าเกิดลูกเป็นสุนัข คือ *ก่ากาดำ จำปาสีตัน หงส์มาคำ* หรือการถูกใส่ร้ายว่าคลอดลูกเป็นจระเข้ใน *มหาวงส์แดงอ่อน* อนุภาคดังกล่าวตรงกับชาดกในปัญญาสาชดกเรื่อง *วรรณุชชาดก* ซึ่งมารดาของตัวเอกถูกใส่ร้ายว่าเกิดลูกเป็นท่อนไม้ โดยนิยะดา เหล่าสุนทร กล่าวว่อนุภาคดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับเรื่อง *นางปทุมาวดี* ในคัมภีร์มหาวัสต⁵³

-นางเอกถือกำเนิดขึ้นในดอกบัว ปรากฏในปัญญาสาชดกเรื่อง *วรรณุชชาดก* ตอนกำเนิดของนางบุษบาธิดาเลี้ยงของกัศสปดาบส ซึ่งคล้ายคลึงกับกำเนิดของนางอัสังกาใน *อัสังกชาดก* ในอรรถกถาชาดก⁵⁴ อนุภาคดังกล่าวก็ได้รับความนิยมในชาดกพื้นบ้านล้านนาหลายเรื่องอาทิ *บัวรวงศ์ไกรสร* *สิรินันทะ* *หมาขนคำ* และ *อุสสาบารส*

-นางเอกหลบภัยหรือซ่อนตัวอยู่ในกลอง ปรากฏในปัญญาสาชดกเรื่อง *เทวันธชาดก* และ *สุวรรณวงค์ชาดก* ซึ่งปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *คัทรนจิทุ่งดีด* *จุมปาสีตัน* ในขณะที่ชาดกพื้นบ้านบางเรื่องนางเอกก็ซ่อนตัวอยู่ในเสาหรือปราสาทต้นเดียวเช่น *ข้างสามงาปลาสามเงียง* *นันทิกา* *สีวิชัยชาดก*

-การถามตอบปัญหาธรรม ปรากฏในปัญญาสาชดกเรื่อง *ภันตคารชาดก* *สลกชาดก* และ *สุวัฬชาดก* อันเป็นแนวความคิดที่นำจะมีต้นเค้ามาจาก *คามณีจันทรชาดก* และ *มโหสถชาดก* ในอรรถกถาชาดก⁵⁵ โดยปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนาหลายเรื่อง เช่น *ชุมพูนิมิต* *กล้วยพันกอ* *จันทพราหมณ์* *ไปราบ่าวน้อย* *วนาวนกุมาร* และ *ลาภกุมารชาดก* โดยอนุภาคดังกล่าวมักถูกนำมาใช้เป็นบททดสอบความสามารถของตัวละครเอก

-พ่อตากับหกเขย เป็นอนุภาคที่ปรากฏในปัญญาสาชดกเรื่อง *สุวรรณสังขชาดก* และปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *กำพำหมาดำ* *จันทพราหมณ์* *รัตนมณีมดส้ม* *สุวัณณภูมินท์* และ *อ้ายร้อยขอ*

-การจับนางกนิรทั้งเจ็ดที่มาเล่นน้ำ ปรากฏในปัญญาสาชดกเรื่อง *สุนนชาดก* ซึ่งพบอนุภาคดังกล่าวในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *ชมพุราชแดงเขียว* *โคณบุตร* และ *บัวหอมพันกาบ* ด้วยเช่นกัน

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104 -105.

นอกจากความคล้ายคลึงกันระหว่างชาดกพื้นบ้านล้านนากับชาดกที่ปรากฏใน **ปัญญาสชาดกฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ**ดังกล่าวมาแล้ว ในส่วนของชาดกที่ปรากฏใน **เชียงใหม่ปัญญาสชาดก** และ **ปัญญาสชาดกฉบับล้านนา** ก็พบว่ามีความคล้ายคลึงกับชาดกพื้นบ้านล้านนาด้วยเช่นเดียวกัน อาทิ ชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง **พริราหูหนวก** มีโครงเรื่องคล้ายกับชาดกใน **เชียงใหม่ปัญญาสชาดก** เรื่อง **พริราชาดก** เรื่อง **สารทมานวะ** คล้ายกับ **สุภัททราชาชาดก** หรือชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง **นันทะเสนชาดก (พรมทัดหน้าแว่น)** ก็มีเค้าโครงเรื่องใกล้เคียงกับ **สุวณณพรมทัดชาดก** ใน **ปัญญาสชาดกฉบับล้านนา** เป็นต้น

3) ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มาจากนิทานหรือตำนานเรื่องอื่นๆ ได้แก่ชาดกพื้นบ้านที่นำนิทานพื้นบ้าน ตำนาน วรรณกรรมหรือวรรณคดีที่ได้รับความนิยมและเป็นที่รู้จักแพร่หลายอยู่แล้วมาสร้างเป็นชาดก ส่วนใหญ่เป็นการยกเนื้อหาหรือนิทานหรือวรรณกรรมเหล่านั้นมาหมดทั้งเรื่องแล้วทำให้เป็นชาดกพื้นบ้านโดยการสมมุติให้ตัวละครเอกเป็นพระโพธิสัตว์ ส่วนตัวละครอื่นๆก็เป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ในสมัยพุทธกาล รวมทั้งอาจมีการเพิ่มเติมเนื้อหาในส่วนของประชุมชาดกและสโมธานเข้าไปเพื่อทำให้เรื่องมีความสมจริงมากขึ้น ทั้งนี้นิทานบางเรื่องเมื่อถูกนำมาสร้างเป็นชาดกแล้วอาจมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดบ้างเล็กน้อยๆ เช่น ชื่อเรื่อง ชื่อตัวละคร ชื่อเมือง แต่ยังคงไว้ซึ่งโครงเรื่องและเนื้อหาสำคัญเดิมอยู่

ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่นำนิทานพื้นบ้านซึ่งได้รับความนิยมแพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นมาสมมุติให้เป็นเรื่องชาดก เช่น **จำปาสีตัน** **นางอุทธรา** **มหาวงศ์แดงอ่อน** **หงส์หิน** **กำกาดำ**

ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่สร้างมาจากตำนาน เช่น **คันธฆาฏกะ** มาจากตำนานการขอฝนซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพญาแถนและพญาคางคก

ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มาจากนิทาน ได้แก่ **พรมจักร** และ **หรมาน** มาจากนิทานเรื่องพระราม รวมทั้งชาดกพื้นบ้านล้านนาที่นำนิทานซึ่งได้รับความนิยมในภาคกลาง มาสมมุติให้เป็นชาดก ได้แก่ **พระอภัยมณีชาดก** ที่นำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานคำกลอนเรื่อง **พระอภัยมณี** ของสุนทรภู่

4) ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่แต่งขึ้นใหม่ เป็นชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีโครงเรื่องไม่ปรากฏชัดเจนว่ามาจากชาดกในอรรถกถาชาดกหรือคล้ายคลึงกับปัญญาสชาดก รวมไปถึงนิทานเรื่องอื่นๆที่เป็นที่รับรู้อยู่แล้วในท้องถิ่น หากแต่มีลักษณะเป็นการผูกเรื่องหรือสร้างเรื่องขึ้นมาใหม่ อย่างไรก็ตามแม้จะเป็นการแต่งขึ้นมาใหม่ แต่ชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องก็ยังคงปรากฏอนุภาคบางอนุภาคที่ได้รับความนิยมในนิทานพื้นบ้านหรือในชาดกเรื่องอื่นๆแทรกอยู่บ้าง มีลักษณะของการสอดแทรกเข้าไปเป็นบางตอนไม่ได้ยกเนื้อหาเรื่องราวมาทั้งตอน คาดว่าเพื่อให้เนื้อเรื่องมี

ความสนุกสนานและสร้างความนิยมในหมู่ผู้อ่าน-ผู้ฟังมากยิ่งขึ้น ชาดกพื้นบ้านที่จัดอยู่ในประเภทนี้ เช่น กล้วยพันกอ กำพ้อเหล็กไน แสงเมืองหงส์ดำ บัวหอมพันกาบ อ้ายร้อยกาบลาน หมี่ชนค้ำ นางกินปูร้อยเอ็ด เป็นต้น

2.4.3 ประเภทของชาดกพื้นบ้านล้านนา: จำแนกตามลักษณะเนื้อหาของนิทาน

แม้ว่าในภาพรวมแล้วชาดกพื้นบ้านล้านนาจะมีลักษณะเป็นนิทานศาสนา (Religious tale) เนื่องจากเป็นนิทานที่ได้นำมาอ้างว่าเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ และมีการแทรกคำสั่งสอนทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วย⁵⁶ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังสามารถแบ่งประเภทของชาดกพื้นบ้านเหล่านั้นตามลักษณะเนื้อหาของนิทานที่นำมาสร้างเป็นชาดกพื้นบ้านล้านนาได้อีก 4 ประเภทคือ

1) **นิทานมหัศจรรย์** เป็นนิทานชาดกที่มีเนื้อหาจัดเป็นนิทานมหัศจรรย์ ลักษณะเด่นของนิทานประเภทนี้คือจะมีขนาดยาวและมีเรื่องราวเกิดขึ้นหลายเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไป โครงเรื่องมักจะกล่าวถึงการผจญภัยและมีอนุภาคที่เกี่ยวข้องกับความมหัศจรรย์เหนือวิสัยมนุษย์ปรากฏอยู่เสมอเช่น อนุภาคของวิเศษ การสู้รบที่พิศดาร ตัวละครมนุษย์และอิทธิปาฏิหาริย์ของตัวละคร เช่น การเหาะเหินเดินอากาศ การมีเวทย์มนต์คาถา ทั้งนี้พบว่าชาดกพื้นบ้านล้านนาส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาเป็นนิทานมหัศจรรย์มากที่สุด เช่น *จีจ่อมดอกแก้วมหาวัน* *ชุมพูนิมิต* *ข้างสามงาปลาสามเงียง* *นางอุทธรา บั้วรม-บั้วเรว-บั้วรอง บั้วรวงศ์ไภสร* เป็นต้น

2) **นิทานคติหรือนิทานธรรมะ** เป็นชาดกพื้นบ้านที่มีเนื้อหามุ่งสั่งสอนหรือนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับจริยธรรมและศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นวัตถุประสงค์หลักอย่างเด่นชัด เนื้อหาส่วนใหญ่ของชาดกประเภทนี้จะมีขนาดสั้น การดำเนินเรื่องก็กระชับไม่ซับซ้อนและมีตัวละครน้อย มีทั้งที่แสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าซึ่งเกิดเป็นมนุษย์อันเป็นลักษณะการจุติโดยส่วนใหญ่ในชาดกพื้นบ้านล้านนา และที่เกิดเป็นสัตว์ เช่น *จันทกนิรี* *เต่าดำ* *หนูเผือก* *นกขี้ไถ* *นกยูงดำ* *ปูดำ* เป็นต้น

3) **นิทานอธิบายเหตุ** เป็นนิทานขนาดสั้นที่ใช้อธิบายที่มาของสิ่งต่างๆ แบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆตามเรื่องที่อยู่อธิบายเป็น 4 ประเภทคือ นิทานอธิบายที่มาของชื่อ รูปลักษณะ ส่วนประกอบของคน สัตว์และพืช นิทานที่อธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ นิทานอธิบายที่มา

⁵⁶ ประคอง นิมมานเหมินท์, *นิทานพื้นบ้านศึกษา*, หน้า 113.

ของพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและนิทานที่อธิบายถึงที่มาของสิ่งอื่นๆ⁵⁷ ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีลักษณะเป็นนิทานอธิบายเหตุ นั้น มีทั้งที่เป็นการอธิบายพิธีกรรม เช่น *กาเผือก* อธิบายถึงประเพณีการจุดไฟตามประทีปของชาวล้านนา ชาดกเรื่อง*ปลาช่อน* อธิบายถึงพิธีกรรมขอฝนเนื่องจากมีเนื้อหาเกี่ยวกับคัมภีร์ที่ใช้ในพิธีกรรมขอฝนและ*สุดตโสม* เป็นชาดกพื้นบ้านที่มีลักษณะเป็นคัมภีร์ซึ่งกำหนดให้คนที่เกิดปีกุนสร้างไว้ถวายวัด จึงอธิบายถึงประเพณีการสร้างธรรมถวายวัดของชาวบ้าน เป็นต้น

4) **นิทานศาสนา** เป็นชาดกพื้นบ้านที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน โดยเป็นชาดกที่เล่าเกี่ยวกับเกร็ดความรู้ทางพุทธศาสนาซึ่งมีที่มาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอาจะมีวัตถุประสงค์ในการสั่งสอนคติธรรมด้วย ได้แก่ชาดกพื้นบ้านเรื่อง *ปทุมพราหมณ์* เป็นการกล่าวถึงพระชาติต่างๆของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ที่มีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์รวมไปถึงภพภูมิต่างๆคล้ายกับไตรภูมิพระร่วงและ *สุนันทราช* เป็นการกล่าวถึงสภาวะความเป็นไปของศาสนาพุทธ พระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสาวก เป็นต้น

2.4.4 โครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านล้านนา

โครงเรื่อง (Plot) ได้แก่ ชุดของเหตุการณ์สำคัญที่ประกอบเข้าเป็นนิทานเรื่องๆหนึ่ง อย่างเป็นเหตุเป็นผลกันตั้งแต่ต้นจนจบ เมื่อนำชาดกพื้นบ้านล้านนามาศึกษาวิเคราะห์โครงเรื่องแล้วจะพบลักษณะโครงเรื่อง 2 ประเภทคือ ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีโครงเรื่องเป็นนิทานธรรมะแท้ๆและชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีโครงเรื่องซับซ้อนคล้ายกับนิทานมหัศจรรย์หรือนิทานจักรๆวงค์ๆ

ชาดกพื้นบ้านที่มีโครงเรื่องเป็นนิทานธรรมะแท้ๆ อาจเรียกได้ว่าเป็นโครงเรื่องแบบฉบับของนิทานชาดก⁵⁸ สามารถพบได้ในชาดกทั่วไป เป็นโครงเรื่องที่จะมุ่งแสดงจริยาวัตรหรือพฤติกรรมที่โดดเด่นเพียงประการเดียวของตัวละครพระโพธิสัตว์ อาทิ การบำเพ็ญทาน การกตัญญู กตเวทิตาต่อบิดามารดา การใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหาลงโลกและทางธรรม เนื้อหาของเรื่องก็จะแสดงความมุ่งมั่นฝ่าฟันปัญหาอุปสรรคต่างๆของตัวละครจนกระทั่งบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้จากนั้นเนื้อเรื่องก็สิ้นสุดลง ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีโครงเรื่องลักษณะนี้ส่วนใหญ่เป็นชาดกพื้นบ้านที่มีเนื้อหาเป็นนิทานคติ นิทานศาสนา นิทานอธิบายเหตุ ซึ่งล้วนเป็นเป็นชาดกพื้นบ้านที่นำโครงเรื่องมาจากอรรถกถาชาดกและปัญญาสชาดกแทบทั้งสิ้น เช่น *จันทกนิรี* *นกยูงคำ* *สุดตโสมหัวหงอก* เป็นต้น

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

⁵⁸ นิยะดา เหล่าสุนทร, *ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย*, หน้า 121.

ชาดกพื้นบ้านที่มีโครงเรื่องซับซ้อน จัดเป็นโครงเรื่องของนิทานมหัศจรรย์หรือนิทานจักรวาลต่างๆ เป็นโครงเรื่องที่แตกต่างกันไปจากโครงเรื่องที่เป็นนิทานธรรมดาๆ คือเพิ่มความซับซ้อนมากขึ้น ปรากฏพฤติกรรมที่เด่นๆ ของตัวละครเอกมากขึ้นและมีเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไปอย่างยืดยาว บางเรื่องก็เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องตั้งแต่ตัวละครเอกล่วงเลยไปถึงรุ่นลูกหลาน โครงเรื่องประเภทนี้จึงเป็นโครงเรื่องที่มีความคล้ายคลึงกับโครงเรื่องของนิทานมหัศจรรย์หรือนิทานจักรวาลต่างๆ เพราะเนื้อหาที่ยืดยาวนั้นมักจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับการเดินทาง การผจญภัย การต่อสู้แย่งชิงสิ่งของ การพลัดพราก การทดสอบแสดงความสามารถ การอิจฉาริษยา การมีภรรยาหลายคน ชาดกพื้นบ้านล้านนาส่วนใหญ่มีโครงเรื่องประเภทนี้

อนึ่งหากนำชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีโครงเรื่องซับซ้อนมาแยกประเภทของโครงเรื่องอีกชั้นหนึ่งจะได้โครงเรื่อง 2 แบบ ตามการศึกษาวิเคราะห์โครงเรื่องของนิทานจักรวาลต่างๆ ที่ ศิวพร ฤๅณกลาง⁵⁹ ได้จำแนกไว้ โดยพิจารณาจากการเริ่มเรื่องเป็นสำคัญ ได้แก่ ประเภทที่ 1 ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่เริ่มเรื่องตั้งแต่ชีวิตของตัวละครเอกตั้งแต่แรกเกิด ชีวิตในวัยเด็กและชีวิตแต่งงาน บางครั้งอาจต่อเนื่องไปจนถึงชีวิตในบั้นปลายด้วย และประเภทที่ 2 ชาดกพื้นบ้านล้านนาที่เริ่มเรื่องตั้งแต่ตัวละครเอกในวัยหนุ่ม ชีวิตแต่งงานจนกระทั่งจบเรื่อง

จากลักษณะโครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านล้านนาดังกล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเกณฑ์ในการจัดประเภทโครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีตัวละครเอกกำพวากับไม่กำพว้า เพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่างของโครงเรื่องระหว่างชาดกทั้งสองกลุ่ม อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวเคราะห์ตัวละครเอกกำพว้าในด้านต่างๆ

1)โครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกไม่กำพว้า โครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านกลุ่มนี้มีทั้งโครงเรื่องที่เป็นนิทานธรรมดาๆและโครงเรื่องที่มีลักษณะเป็นนิทานมหัศจรรย์ ส่วนใหญ่จัดอยู่ในโครงเรื่องประเภทหลังมากกว่า โดยจะมีทั้งประเภทที่1และประเภทที่2 โครงเรื่องจัดอยู่ในประเภทที่1 เริ่มเรื่องตั้งแต่ชีวิตของตัวละครเอกตั้งแต่แรกเกิด ตัวละครมักมีสถานะเป็นลูกกษัตริย์ ลูกเศรษฐีหรือลูกพราหมณ์ จากนั้นก็เป็นเรื่องราวของตัวละครเอกในวัยเด็กจนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่ม บางเรื่องตัวละครเอกถูกขับไล่ออกจากเมืองเนื่องจากถูกนางสนมหรือญาติของบิดาอิจฉาและใส่ร้าย เช่น *บัวรม-บัวเรว-บัวรอง บัวรวงศ์ไกรสร* ในขณะที่บางเรื่องตัวละครเอกออกเดินทางผจญภัยเพื่อไปค้าขายหรือเรียนวิชา ระหว่างทางก็มีการสู้รบ การได้ของวิเศษ การ

⁵⁹ ศิวพร ฤๅณฐาน ฤๅณกลาง, "ตัวเอกและตัวร้ายในนิทานจักรวาลต่างๆ," ใน *ในท้องถิ่นนิทานและการละเล่น* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2539), หน้า159-160.

ได้ภรรยาและดำเนินชีวิตในช่วงแต่งงาน บางครั้งอาจมีการขัดแย้งกับพ่อตาและการทดสอบความสามารถ ในตอนท้ายของเรื่องมีการเดินทางกลับเมือง ซาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีโครงเรื่องอยู่ในประเภทนี้ เช่น *รัตนแสงพ้อ สิรินันทะ สุวณณภูมิ*^{*}

ส่วนในประเภทที่ 2 เริ่มเรื่องตั้งแต่ชีวิตในวัยหนุ่ม มักจะเป็นการออกเดินทางของตัวละครเอกเพื่อไปค้าขายหรือแสวงโชค จากนั้นก็ได้ภรรยาและได้ครองเมือง เช่น *นันทิกา วัฒนพราหมณ์ ลากุมารซาดก สังขัตซาดก* หรือบางครั้งตัวละครเอกไม่มีการออกเดินทางแต่เป็นการสู้รบเพื่อชิงนางหรือสิ่งของมงคล เมื่อแย่งชิงมาได้ตัวโกงหรือศัตรูก็จะถูกกำจัดหรือถูกลงโทษเรื่องก็จะจบลง เช่น *ปทุมมะโยบัว สุวณณะช้างเผือก*

2) โครงเรื่องของซาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกกำพร้า เมื่อพิจารณาโครงเรื่องของซาดกพื้นบ้านล้านนาที่มีตัวละครเอกเป็นกำพร้าพบว่าทั้งโครงเรื่องที่เป็นนิทานธรรมะแท้ๆและโครงเรื่องซับซ้อน

โครงเรื่องของนิทานซาดกที่เป็นนิทานธรรมแท้ๆมีปรากฏ 3 เรื่องได้แก่*ปทุมกุมาร สารทมานวะ*และ*สุวณณะเห็นคำ* โครงเรื่องในกลุ่มนี้มีลักษณะเป็นโครงเรื่องเดี่ยวและมีเนื้อหาไม่ซับซ้อน ไม่เน้นพฤติกรรมของตัวโกงหรือเหตุการณ์เกี่ยวกับการเดินทางผจญภัยของตัวละครเอกแต่เป็นการเน้นเหตุการณ์เกี่ยวกับตัวละครที่ได้กระทำพฤติกรรมบางอย่างที่โดดเด่น โดยพฤติกรรมดังกล่าวมักเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีหรือการกระทำความดีในด้านต่างๆ ยกตัวอย่างเช่นซาดกเรื่อง *ปทุมกุมาร* มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับกำพร้าโพธิสัตว์* ที่ยอมสละหัวใจของตนเพื่อปรุงเป็นยารักษามารดาซึ่งโดนงูพิษกัดให้ฟื้นชีวิตขึ้น จัดเป็นซาดกที่มุ่งแสดงพฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับความกตัญญูตเวทิตา เป็นต้น

โครงเรื่องที่มีลักษณะเป็นโครงเรื่องซับซ้อนนับเป็นประเภทของโครงเรื่องที่ปรากฏมากในซาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกเป็นกำพร้า ทุกเรื่องเริ่มเรื่องตั้งแต่ชีวิตในวัยแรกเกิดของตัวละครไม่ปรากฏเรื่องใดที่เริ่มเรื่องตั้งแต่ชีวิตในวัยหนุ่ม โครงเรื่องดังกล่าวจะประกอบด้วยเหตุการณ์หลัก 5 เหตุการณ์คือ การกำเนิด การเดินทาง การพบคู่ครองและการแต่งงาน การทดสอบความสามารถและการได้รับการยอมรับ

เรื่องราวมักเริ่มตั้งแต่สาเหตุการกำเนิดของตัวละครเอก เช่น มารดาไปดื่มน้ำในรอยเท้าช้าง มารดาอธิษฐานขอลูกกับพระอินทร์ จากนั้นจึงกล่าวถึงลักษณะการกำเนิดเช่น กำเนิดออกมาเป็นสัตว์ พิษ หรือกำเนิดพร้อมกับของวิเศษติดตัวออกมา ทั้งนี้บางเรื่องอาจไม่มีการกล่าวถึง

* ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยจะใช้คำว่า "กำพร้าโพธิสัตว์" เป็นคำเรียกแทนตัวละครเอกกำพร้า ทั้งที่ปรากฏในซาดกพื้นบ้านล้านนา อรรถกถาซาดกและปัญญาซาดก

สาเหตุและลักษณะการกำเนิดดังกล่าวแต่จะเริ่มเรื่องในชีวิตวัยเด็กเลย ลำดับถัดไปก็เป็นชีวิตในวัยเด็กของตัวละครเอกและสภาพครอบครัว เช่น การเกิดมากำพร้าบิดาหรือมารดา บิดามีภรรยาใหม่เป็นแม่เลี้ยงใจร้าย บิดานำลูกไปทิ้งในป่า การมีผู้อื่นมาชุบเลี้ยงดูแล การแสดงความสามารถพิเศษของตัวละครเอก เหตุการณ์เริ่มต้นเหล่านี้จะเป็นการปูพื้นฐานความเป็นมาของตัวละคร จากนั้นก็เป็นช่วงชีวิตในวัยหนุ่มซึ่งเป็นส่วนสำคัญของเรื่องเพราะเป็นการประสบกับเหตุการณ์ต่างๆ เช่น การเดินทางผจญภัย การได้ผู้ช่วย การได้ของวิเศษจนกระทั่งได้พบนางและใช้ชีวิตในช่วงแต่งงาน ซึ่งระหว่างนี้อาจมีการทดสอบความสามารถโดยพ่อตาหรือกษัตริย์จนสามารถทำงานดังกล่าวลุล่วง ส่วนในตอนท้ายก็เป็นเหตุการณ์ที่เริ่มคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้นเพื่อนำไปสู่จุดจบของเรื่อง เช่น การเปิดเผยร่างหรือเปิดเผยฐานะที่แท้จริงในเรื่องที่ตัวละครเอกเกิดเป็นสัตว์หรือพืช ส่วนที่กำเนิดเป็นมนุษย์ก็จะได้รับการยอมรับและได้รับแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์ในท้ายที่สุด

ลักษณะโครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกกำพร้าดังกล่าวนี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์โดยละเอียด เกี่ยวกับการศึกษาโครงสร้างชีวิตของตัวละครเอกกำพร้าในบทที่ 3